

 equalhungary.hu

Kamatós pénz a Csereháton

Kutatási beszámoló

2008

Az BRIDGE Fejlesztési Partnerség 2005 és 2008 között bonyolította le a Cserehát településein EQUAL programját. A program keretében építőipari szakmászító képzéseket valósítottunk meg majd egy foglalkoztatási blokk keretében a helyi roma lakosok házainak felújítására került sor. Eredetileg szintén a program részeként került volna sor egy mikro-hitelezési pilot programelem lebonyolítására is – ez végül más forrásokból oldódott meg. A program három éve alatt folyamatosan beleütköztünk a helyi roma lakosok kiszolgáltatott pénzügyi helyzetébe. Ez egyrészt az alacsony szintű háztartási bevételeket jelentette, másrészt pedig az uzsorakölcsönök egyre jelentősebb elterjedését, az uzsorásoktól való egyre nagyobb mértékű függőség kialakulását.

Az uzsora újbóli megjelenése két dolgot jelez tisztán: a társadalom legelesettebb, leghátrányosabb és kiszolgáltatottabb csoportjai számára a szociális védőháló nem létezik, illetve nem nyújt tényleges védelmet; másrészt, hogy körükben közösségi értékek és elvek helyett az anómia vált uralkodóvá. Közösségeik sokkal inkább tekinthetők kívülről (a nem roma társadalom által) konstruált, rájuk erőltetett kategóriaként, semmint belső, közös értékek mentén szerveződő csoportokként. A szegénység nem új társadalmi jelenség, legfeljebb annak mértéke, a társadalmi különbségek mértéke változik időről időre. Ugyanakkor annak a társadalmi szolidaritásnak, ami – szociográfiai leírások szerint – működött, egyfajta sajátos védőhálót alkotva a szegénységben élő csoportokon belül, ma már szinte nyomát sem találjuk.

A szegénység csak az egyik kulcsfogalom az uzsora tekintetében, a másik, a talán sokkal inkább meghatározó az anómia, ami egy társadalmi csoport alapvető szöveteinek meggyengülésére, hiányára utal. Egyre kevésbé van a rokonsági kötelékekre, szomszédságra való támaszkodás, az egymásrautaltságból adódó összetartás, krízishelyzetek vannak és az ezeket kihasználó alá-fölérendeltségi viszonyok. Az uzsorások a szegénység helyi vámszedői, rendszerint maguk is annak a közösségnek a tagjai, ahonnan klienseik verbuválódnak. Az uzsora, a pénz mindenek feletti uralma, a legközelebbi családi, rokonsági, baráti kötelékeket is felülírja. Ez nem következik csupán az anyagi szegénységből, ennek a helyzetnek a kialakulásához egy sokkal mélyebb társadalmi szegénységen keresztül vezet az út.

Az uzsorakölcsön többnyire kriminalisztikai eset, ami ráadásul a mai Magyarországon jogilag nem teljesen szabályozott, nem büntethető cselekedet. Ez természetesen a politika felelőssége, akárcsak a szociális védőháló hiánya. Az alábbiakban a pénzügyi kiszolgáltatottságnak erről az általunk legsúlyosabbnak ítélt fajtájáról lesz szó.

“Uzsora: Kölcsönadott pénz használati díjaként követelt aránytalanul és jogtalanul nagy kamat.

Uzsorás az olyan ember, aki rendszeresen ad kölcsönt ilyen feltételekkel, kihasználva a kölcsönkérők szorult helyzetét. Latin eredetű szó ('usura'). Eredetileg kamatot jelentett.”¹

A köznyelvben az uzsora szó jelentése az átlagostól, az általában elfogadottól jelentősen magasabb kamatra adott, általában illegális pénzkölcsönzést jelenti. Mi az alábbiakban a – viszonylag – kis összegű, szegénykultúrát jellemző kölcsönökhöz kapcsolódó uzsorát fogjuk vizsgálni, a kvázi vállalkozási, befektetési célú magánhitelezés nem tárgya kutatásunknak. A továbbiakban az uzsora kifejezés alatt a szegénykultúrához kapcsolódó pénzkölcsönzést értjük, ebben az értelemben használjuk. Ugyan az uzsorának, mint kifejezésnek a magyar nyelvben több szinonimája is létezik, mi a Cserehátan általános elfogadott *kamatos pénz* kifejezést fogjuk használni.

Az alábbiakban áttekintjük, hogy kutatásunk során milyen, mennyire megbízható adatokat gyűjtöttünk, milyen okok vezetnek annak a helyzetnek a kialakulásához, amikor az uzsorakölcsön tűnik az egyetlen járható útnak; elemezzük magát az uzsorát, mint pénzügyi

¹ <http://penzugy.uw.hu/fogalomtar.html>

szolgáltatást, majd olyan megoldási javaslatokat próbálunk összegyűjteni, amik ebből a kiszolgáltatott helyzetből kivezethetnek.

Az adatok megbízhatósága és reprezentativitása

A BRIDGE Fejlesztési Partnerség vezetője, az Autonómia Alapítvány, a program kezdetén egy kérdőíves adatfelvételt bonyolított le, ami a program tervezéséhez volt szükséges. Ennek keretében a térség falvaiban élő roma háztartások jövedelmi viszonyait, fogyasztási szokásait, munkaerő-piaci helyzetét és lakáskörülményeit mértük fel; a program végén, 2008 tavaszán megismételtük a 2005-ös adatfelvételt. A kérdőíves vizsgálatokat kiegészítve a második adatfelvétellel egyidőben fókuszcsoportos vizsgálatot is végeztünk.² Utóbbi célja az uzsora jelenségének mélyebb feltérképezése volt. Az uzsora-jelenség elemzéséhez kétféle adattal rendelkezünk: egyrészt a már említett kérdőíves felmérés háztartási szintű bevételi és fogyasztási adataival, másrészt fókuszcsoportos vizsgálat keretében felvett, hasonló struktúrájú adatokkal. Mindkét kutatásban ugyanazon kérdéssorokat használtuk a jövedelmi és a kiadási adatok gyűjtéséhez, vagyis ezek ebben a tekintetben összevethetőek.

A két kutatás célcsoportja nem teljesen esik egybe, a különbségek ugyan jelentéktelennek tűnhetnek, bizonyos szempontból azonban meghatározóak. A kérdőíves vizsgálatban olyan válaszadók szerepelnek, akik részt vettek vagy az EQUAL, vagy valamilyen hasonló képzési-foglalkoztatási programban,³ a fókuszcsoportos vizsgálat válaszadói azonban túlnyomórészt a munkaerő-piaci szempontból passzív csoportból kerültek ki.

A két adatfelvétel – a felvételek jellegével összefüggésben – kétféleképpen torzít. A kérdőíves felmérés személy-személy közötti találkozásokon alapult, míg a fókuszcsoportos felmérés – értelemszerűen – csoportos, irányított beszélgetést jelentett. Jellemzően a kérdőíves adatokban magasabbak a bevallott jövedelmek és némileg alacsonyabbak a kiadások, a fókuszcsoportos felvétel esetében mindez fordítottnak igaz. Vagyis, válaszadóink egy számukra amúgy mindennapi kapcsolatokat is jelentő referencia-csoport keretében hajlamosak nem bevallani jövedelmeik egy részét – még ha ez nagyon alacsony is; míg kiadásaikkal, nehéz anyagi helyzetükkel szívesebben büszkélkednek. A különbségeket az is magyarázhatja, hogy a háztartási kiadások esetében többszöri rákérdezésre jobban felszínre kerültek azok a kiadásnemek, amikre amúgy a válaszadó nem gondol a háztartás havi költségvetése kapcsán.) Az adatok elemzésekor átlagoltuk a kapott válaszokat. (A fókuszcsoportos kutatásnak természetesen nem kvalitatív adatgyűjtés volt a célja, ugyanakkor a részletesen lekérdezett jövedelmi-kiadási válaszokat nem szerettük volna figyelmen kívül hagyni.)

Adatfelvételeink nem tekinthetőek reprezentatívnak a teljes Cserehát roma lakosságára nézve, kutatásainkban ugyanis nem szerepelnek a térség városai.⁴ Ugyanakkor a legfontosabb jövedelmi és kiadási viszonyokat vizsgálva alapvetően homogénnek tekinthetjük a mintáinkat: a Cserehát kistépelésesein élő, többgyerekes roma háztartások, ahol jellemzően nem rendelkezik senki stabil, kiszámítható és legális munkajövedelemmel. A munkaerőpiachoz való kapcsolódást a különböző munkaerő-piaci programokban való részvétel (számosságát

² 2005-ös felmérés: 30 település, település-szintű kérdőíves felmérés, 200 háztartási szintű kérdőíves felmérés; 2008-as felmérés: 20 település, település-szintű kérdőíves felmérés, 180 háztartási szintű kérdőíves felmérés, fókuszcsoportos vizsgálat 10 településen

³ A mintában szerepelt egy olyan kontrollcsoport, amelynek tagjai képzési-foglalkoztatási programokat tekintve passzívak voltak az elmúlt két évben.

⁴ Mivel a BRIDGE program a falvakra koncentrált, ezért a programhoz kapcsolódó kutatások is ehhez a települési szinthez igazodtak. Mindennek elsősorban a számosság jelentette az okát – egy foglalkoztatási pilot program kezelhetetlen lett volna a városokat is bevonva; másrészt a falvak lakosai hátrányosabb helyzetben vannak a városiakhoz képest, még a Cserehát viszonylatában is.

tekintve elsősorban közhasznú foglalkoztatási programok), illetve a fekete-szürke gazdaságban elérhető munka jelenti. A háztartások jövedelmeit alapvetően a munkaerő-piaci támogatások és a szociális transzferek határozzák meg. Vagyis a háztartások bevételi oldalát – jó közelítéssel – becsülni tudjuk a városok roma lakosait tekintve is, a kiadásait tekintve azonban nem.⁵

Felméréseink adatait a KSH és a TÁRKI lakossági és háztartási felméréseivel tudjuk egybevetni.

A roma háztartások főbb demográfiai jellemzői

A roma háztartások nagyságát vizsgálva azt találjuk, hogy elsődlegesen a nukleális családmódel a leggyakoribb, ahol 3 gyereket vállalnak a szülők.⁶ Kivételek természetesen vannak, de az 5 vagy 6 gyereket vállaló családok egyre ritkábbak, csakúgy, mint az együtt élő több generáció. Utóbbira elsősorban az életciklusok meghatározott szakaszaiban kerül sor: fiatalok egybeköltöznek, és amíg nem sikerül saját házhoz jutni, addig a szülőknél laknak, velük közös háztartásban; illetve 50 év körüli, vagy afeletti háztartásfők „vesznek magukhoz” idősebb, gondozásra, ellátásra szoruló rokonokat, ismerősöket. (Fontosnak tarjuk megjegyezni, hogy egy ilyen adatfelvétel szükségképpen egy időpontról nyújt egyfajta pillanatfelvételt; kérdéseink között nem szerepeltek a háztartások jövőbeni tervei, így a további gyerekvállalás sem.)

Válaszadóink nagy többsége (95%) saját tulajdonú családi házban él. A lakáshelyzet a legtöbb esetben abban az értelemben megoldott, hogy a gyerekekkel is bíró fiatal párok viszonylag könnyen hozzá tudnak jutni „szocpolos” házakhoz. Az ingatlan bérlet nagyon alacsony számban fordul elő, ugyancsak kevés – de talán egy kicsit gyakoribb – a rokon, ismerős házában szívésségi alapon történő használata. A fenti alaphelyzetek természetesen időről időre változhatnak: a család egy része ide- vagy odaköltözik, különböző élethelyzetek miatt a háztartásfő hosszabb-rövidebb időre nem lakik a családdal – de ezek a helyzetek alapvetően ideiglenesek.

Mint ezt említettük, a családok többsége saját tulajdonú házban lakik, amiket jellemzően vagy az elmúlt 10-15 évben építettek szociálpolitikai támogatás igénybevételével, vagy pedig régi – 100-120 éves – parasztházak. A régió egy-két településére jellemző, hogy a '60-as években ún. „CS”-házas telepek épültek, amik még a mai napig is állnak. Az átlagosnak mondható épület 60 és 70 nm közötti alapterületű, fürdő és WC nélküli; a szigetelés nélküli, rossz minőségű házakat rossz hatékonyságú dobkályhakkal és „masinákkal” fűtik. A házak túlnyomó többsége nem rendelkezik sem víz-, sem fal- vagy tetőszigeteléssel. Ugyan a házak többsége komfort nélküli, az utóbbi 5-8 évben egyre többen építik ki a fürdőhelyiségeket, az épületen belüli fürdőt és WC-t. (Ez utóbbi főleg azért jelzi jól válaszadóink kiszolgáltatottságát, mivel hivatalosan, papíron komfortosnak épültek házaik, fürdőszobával lett átvéve a helyi építési hatóság által. A szocpolos építkezés költségvetésébe azonban a fürdő nem fér bele, ezért ezt később, saját erőből, kölcsönökből tudják megoldani a lakóik.) Mivel falusi környezetről beszélünk, fontos megjegyezni, hogy a házak túlnyomó többségéhez nem tartozik sem gazdasági épület, sem háztáji föld, sem konyhakert – vagyis az alapvető infrastrukturális háttér sincs meg egy esetleges háztáji, konyhakerti gazdálkodásnak, állattartásnak. (Ugyan sok helyen konyhakert művelésére lenne lehetőség, de ez mégsem működik.)

⁵ Azzal az előfeltevéssel élünk, hogy a városokban – valamivel – könnyebb alkalmi munkákhoz jutni, esetleg magasabb napszámot kialakítani. A kiadási oldal is csökkenhet az utazással kapcsolatos költségekkel, illetve az élelmiszerek is alacsonyabb áron vásárolhatóak meg. Ugyanakkor mindez együtt járhat magasabb kommunális költségekkel – ezekről nem rendelkezünk pontos adatokkal.

⁶ Az átlagos háztartáslétszám 4,7 fő/háztartás.

Az iskolai végzettséget tekintve a férfiak közül egyre többen rendelkeznek szakmával – ez általában szakmászító, OKJ-s képzések elvégzését jelenti, a nők túlnyomó többsége maximum az alapfokú iskolát fejezi be. Gyakori a korai iskola elhagyás, ez azonban elsősorban a középiskolás generációra jellemző, rendszerint élettársi kapcsolatok kialakulásához köthetően. A lányok többsége nem jelentkezik, és nem vesz részt a középfokú oktatásban, elsősorban a korai családalapítás miatt.

Rendszeres és hivatalos munkajövedelemmel a roma háztartások nagy része (90%)⁷ nem rendelkezik. A munkaerő-piachoz való kapcsolatukat a különböző foglalkoztatási programok, a helyi közhasznú programok, illetve a szürkegazdaság határozza meg. Utóbbi vagy helyi napszámot jelent (a Csereháton jellemzően erdészeti vagy építőipari munkát), vagy egy vállalkozó „elviszi” őket egy- vagy kéthetes turnusokban Budapestre illetve Nyugat-Magyarországra dolgozni. Mindez azért inkább szürke árnyalata a gazdaságnak, mivel a folyamatos munkaügyi ellenőrzések miatt legalább a napi bélyeg beragasztását (vagy készenlétbe helyezését) az alkalmi munkavállalói könyvbe a munkaadók is szem előtt tartják. A napszám a térségben, a munka típusától és a munkaadótól függően, 3,5 és 6 ezer forint között mozog, a távoli, heti, kétheti hazajárással járó munkával akár 8-12 ezer forintot is meg lehet keresni. Vannak ugyan ennél magasabb napszám-ígéretet is, elsősorban építőipari szakmunkára, ezeket az ígéreteket azonban az érintettek is kétségekkel fogadják, magyarán nem hiszik, hogy ez a pénz ténylegesen ki is lesz fizetve. Az ugyanis a helyiek munkatörténetének szerves és megkerülhetetlen része, hogy melyik munkán, melyik vállalkozó hogyan nem fizette ki őket, szerződésük nem lévén pedig futhattak a pénzük után. Ez a mindennapi gyakorlatban annyit jelent, hogy a megállapodott napszámot ki nem fizető vállalkozót próbálják felkutatni – ami egy borsodi falu lakosának pl. Budapesten nem annyira egyszerű feladat, majd fizetés nélkül, vagy az előre kialakított pénzük egy töredék részével hazautaznak.

A háztartásbevételeket a szociális transzferek (rendszeres és eseti szociális segélyek, anyasági ellátással kapcsolatos járandóságok illetve a családi pótlék) túlsúlya jellemzi. Mindez azt is jelenthetné, hogy amennyiben a háztartás egy tagja munkához jut, akkor a család jövedelmi viszonyai (és ennek szerkezete) alapvetően megváltozhat – ez azonban csak részben igaz. A háztartás jövedelmi szerkezete ugyan némileg megváltozik, de a bevételek nagyságrendje nem. A különböző szociális szabályzások miatt ugyanis amennyiben a háztartás már rendelkezik munkajövedelemmel is, abban az esetben alacsonyabb szociális támogatásra jogosult. Mindez jogosnak mondható, ugyanakkor többgyerekes családokról, havi 25 ezer forintos szociális támogatásról és a minimálbért éppen meghaladó munkajövedelmekről van szó. Hasonlóképp visszásnak tűnik, hogy az 500 ezer forintot meghaladó autó tulajdonlása (vagy lízingelése) automatikusan a szociális támogatás megvonását vonhatja maga után – mindez egy olyan régióban, ahol a munkához jutás egyik legnagyobb akadálya a munkahelyek hiánya (vagyis utazni kell ahhoz, hogy valaki munkához jusson).⁸

Jövedelmi viszonyait vizsgálva válaszadóink a magyar társadalom legszegényebbjei közé tartoznak: a háztartások egy főre jutó havi bevételei alapján a legalsó jövedelmi decilisekbe tartoznak, átlagban egy főre havi 23 800 Ft jut.⁹ Ez a teljes hazai lakosság legalsó 2 jövedelmi

⁷ Ez esetben a statisztikai adat a mintavételi eljárás miatt nem tekinthető reprezentatívnak: eleve olyan válaszadókat is kerestünk, akik részt vettek foglalkoztatási programokban. Vagyis ez a szám a valóságban még magasabb lehet.

⁸ Ez a helyzet idén annyival változott, hogy az adott értékhatárt 1 millió forintra emelték.

⁹ Ez napi 5 USD-nek felel meg. Amennyiben ennek az összegnek a szórását tekintjük, akkor azt találjuk, hogy a „passzívak” között inkább a napi 2-3 dolláros büdzsé az általános. Mindez azért érdekes ebben a nemzetközi összehasonlításban, mivel az ENSZ szegénységgel kapcsolatos felméréseiben a napi 1-2 illetve a napi 3-4 dolláros jövedelmi szinteket vizsgálja, mint extrémnek tekinthető szegénységi viszonyokat. Vagyis a haza szociális ellátás a legdepresszívabb földrajzi térségben nem elegendő arra, hogy a társadalom egy jelentős része – a rendszeres jövedelmi szinteket nézve – egy nagyon súlyos, a harmadik világ országaira jellemző szegénységi szintet meg tudjon haladni. Lásd: Abhijit V. Banerjee and Esther Duflo: The Economic Lives of the Poor, Journal of Economic Perspectives, 2007/21. 141-167.o.

tizedét jelenti. Lévén, hogy a munkahelyek nagyon alacsony száma miatt a kétkeresős család inkább csak a kivételt jelenti, ezért az alkalmi munkák, illetve a hosszabb-rövidebb munkaviszony sem eredményezik a jövedelmi viszonyok ugrásszerű javulását, átlagban napi plusz 2-3 ezer forint a háztartás szintjén összességében csak minimális emelkedést jelent. (A be nem jelentett napszámból befolyó jövedelem ugyanis nem rendszeres, míg a napi kiadások azok. Könnyen kiszámolható, hogy amennyiben valaki havi 10 napot dolgozva feketén, a szociális segélyek mellé plusz 30 ezer forintot keres, az egy öttagú család esetén napi 200 forint többletet jelent fejenként.)

Nézzük meg, hogy pontosan mennyit is jelent ez a jövedelem. Válaszadóink átlagosan havi 102 ezer forint háztartási szintű jövedelemmel rendelkeznek, ami havi 23,8 ezer forint/fő bevételt jelent. Ennek a jövedelemnek a túlnyomó része (90%) ún. szociális transzfer, aminek a közel felét a családi pótlék jelenti. A kapott adatok értelmezését segítőhöz hasonlítsuk össze ezeket a KSH létminimum számításával (lásd 1. táblázat). Eszerint az általunk mért háztartási szintű bevételek a létminimumnak mintegy 50-60%-át teszik ki. A családszerkezet nem befolyásolja érdemben ezt a lemaradást, a csak a szociális segélyek miatt gyereket vállaló roma családok hamis sztereotípiája itt megdőlt. Ugyan a gyerekek számával együtt emelkedik a háztartás összes bevétele is, de ez ugyanúgy csak a létminimum felét éri el, mint kevesebb gyerekekkel.

Nézzük, hogy miként néz ki a háztartások kiadásainak szerkezete (2. táblázat). Az alapadatok szintjén azt találjuk, hogy a roma háztartások nagyságrendileg közel ugyanannyi pénzt költenek havonta, mint az „átlag” magyar háztartások: 132 ezer forintot. A különbség a háztartásnagyságban rejlik, ugyanis míg az átlagos háztartásokban 2-3 fő él (átlag 2,6), addig a roma háztartások esetében 2 fővel több jut ugyanannyi kiadásra (átlag 4,7). A roma háztartások esetében a kiadások legnagyobb része az élelmiszerre jut, az összes bevétel 38%-át teszi ki, szemben az átlagos 23%-kal. Az élelmiszerek kapcsán érdemes még egy pillanatra megállnunk, és tovább értelmezni a kapott adatokat. Az, hogy a roma családok, a saját bevételeik nagyobb hányadát költik élelmiszerre, nem jelenti azt, hogy nominálisan is közel annyit fordítanak erre, mint az átlagos családok. Ugyancsak a KSH létminimum-számítását figyelve azt láthatjuk, hogy a létminimumon belül számolt élelmiszerszükséglet 50-80%-át tudják erre a célra fordítani válaszadóink – magyarán az élelmiszerre költött összeggel nem fedezhető a létminimum szintjén való megélhetés. Ez minden háztartáskategória esetében igaz, de különösen a több gyerekkel bírókra. (Itt érdemes kitérni arra az anomáliára is, hogy ugyan a Cserhát aprófalvairól van szó, az élelmiszer mégis drágább, mint a városokban. Mint arról már írtunk, a házak nagy része vagy nem rendelkezik minimális mezőgazdasági termelési infrastruktúrával sem, vagy csak nem folytatnak ilyen tevékenységet az itt lakók – ebből adódik ez a furcsa helyzet, hogy a falvakban élők jelentős felárral jutnak hozzá mind a hús-, mind a zöldség-gyümölcs termékekhez, az alapszükségletnek számító kenyérről, tejről nem is beszélve. A transzferköltségek a magasabb áraknak csak egy részét magyarázzák, a monopolhelyzetben levő kiskereskedők, áruházláncok áraiban a kiszolgáltatottság itt is tetten érhető.)

A kiadások következő nagyobb csoportja a lakásfenntartási költségeket foglalja magába, elsősorban a házak rezsiköltségeit takarva. Ennél a tételnél szintén azt tudjuk elmondani, hogy arányaiban megegyezik az átlagos háztartások kiadás-arányaival, nominálisan azonban annak kevesebb, mint felét teszik ki. Ez különösen annak a fényében szomorú, hogy rossz állapotú, szigetelés nélküli házakról van szó, amiknek a fűtésére azért nem költenek többlet, mert nincs miből.

Arányaiban magasabb a roma háztartások élvezeti cikkekre és ruházati költése, előbbi a szegénykultúra klasszikusnak mondható velejárója.

Nagyon szembeötlő a közlekedési költségekben mutatkozó eltérés, az átlagos 21%-nyi kiadással szemben mindössze 6% ez a roma családok esetében. Ez egy újfajta röghözkötöttséget jelez: a klasszikusnak számító havi utazás a kötelező munkaügyi

központban való jelentkezést takarja. Válaszadóinknak nincs arra pénzük, hogy elhagyják településüket, társadalmi bezártságuk nagyon erős földrajzi kötöttséggel párosul.

1. táblázat

	KSH számítás*		BAZ adatfelvétel **		BAZ adatok a KSH %-ban	
	A háztartásra		A háztartásra		A háztartásra	
Aktív korúak	Létminimum	Élelmszer	Bevétel	Élelmszer	Létminimum	Élelmszer
1 felnőtt	66 271	17 577	25 850	10 500	39,0%	59,7%
1 felnőtt 1 gyermekkel	109 347	31 252	80 000	30 000	73,2%	96,0%
1 felnőtt 2 gyermekkel	142 483	44 927	68 000	35 000	47,7%	77,9%
2 felnőtt	115 974	5 154	77 663	28 750	67,0%	81,8%
2 felnőtt 1 gyermekkel	159 050	48 829	85 947	29 000	54,0%	59,4%
2 felnőtt 2 gyermekkel	192 186	62 504	97 305	44 375	50,6%	71,0%
2 felnőtt 3 gyermekkel	218 694	76 179	119 291	40 000	54,5%	52,5%
2 felnőtt 4 gyermekkel	245 203	89 854	129 119	48 182	52,7%	53,6%
3 felnőtt 1 gyermekkel	208 754	66 406	105 100	45 000	50,3%	67,8%

* KSH 2007 évi létminimum-számítása

** Autonómia Alapítvány adatfelvétele 2008 márciusában

2. táblázat

	KSH 2007	TÁRKI % - átlag	TÁRKI % - átlag az alsó ötödre	BAZ adatok
Megnevezés	%			%
Élelmiszerek	23	35	28	38
Élvezeti cikkek	5	4	8	9
Ruházkodás	5	5	5	9
Lakásfenntartás	19	25	20	20
Háztartásvitel, lakásfelszerelés	5	2	4	0
Egészségügy, testápolás	6	5	4	4
Közlekedés, hírközlés	21	6	7	6
Művelődés, üdülés, szórakozás	8	2	5	0
Egyéb személyes célú kiadás	3	8	8	9
Lakásberuházás	5	4	11	3
Összes kiadás/fő	64 127 Ft	60 360 Ft	45 737 Ft	28 644 Ft
Összes kiadás/háztartás	166 730 Ft	131 448 Ft		132 400 Ft
1. A KSH adat átlagos háztartáslétszámmal (2,6) való felszorozása				
2. TÁRKI Háztartásmonitor 2007 adat.				

A pénzügyi krízis formái, az uzsorajelenség „keresleti oldala”

A háztartásgazdálkodás egy következő nagyon fontos adatát akkor kapjuk meg, amennyiben a bevételi és a kiadási oldalakat összehasonlítjuk egymással. Az egyik legfontosabb eredmény a roma háztartásokat jellemző havi deficit általánossága és mértéke volt. A vizsgálatba bevont háztartások szinte mindegyikének magasabbak voltak a havi kiadásai, mint a bevételek: a deficit 30 és 100 ezer forint között szóródott.

Bár több tanulmány, elemzés is foglalkozott már azzal a csodával, hogy miként tud(na) egy család megélni évek óta szinte kizárólag szociális transferekből, mi mégis felhívnánk a figyelmet arra a gazdasági abszurditásra, ami a megkérdezett családok bevételeinek és kiadásainak folyamatos különbségét jellemzi. Az interjúk során megfogalmazódott bennünk az adatok, adatközlők pontatlanságának lehetősége: ha a valóban folyamatos havi több tízezres deficit jellemzi a háztartások gazdálkodását, akkor még az uzsora nélkül is többszázszézes teljes adósságállományt halmoztak volna fel. Erről azonban nem tettek említést. Tartozásaik csak ritkán lépték túl a százezer forintos küszöböt (ebben az esetben sem a „tőketartozás”, hanem a kamatos pénz uzsorakamat része teszi ki a tartozás zömét), fogyasztási (személyi) hitellel kapcsolatos kereskedelmi banki tartozásról pedig összesen egy-két személy tett említést. Korábban már volt arról szó, hogy adataink miként torzíthatnak, ez természetesen előfordulhat a feketemunka bevallásakor is. Ugyanakkor az nem tűnik reálisnak, ha a teljes családi gazdálkodási deficitet a feketemunkából származó jövedelemmel akarnánk betölteni: ugyan pontos statisztikai adatokkal nem rendelkezünk, de messze nem minden állás nélküli jut be nem vallott jövedelemhez. Ugyancsak kérdéses lehet a kiadási adatok pontossága. A legtöbb család nem vezet pontos nyilvántartást a napi, havi kiadásokról, ugyanakkor néhány „alapadatot” így is biztosnak lehet tekinteni. A havonta nem változó közüzemi és egyéb szolgáltatási költségek (vízdíj, személyszállítás, TV szolgáltatás, busz- vagy vonatjegy) biztosnak tekinthetők, akárcsak a fűtésre fordított pénz. (Azt mindenki tudja, hogy mennyi fát hozatott a télre, a tűzifa ára is többnyire stabil a térségben, de legalábbis

települési szinten.) A szoftnak tekinthető adatok leginkább az élelmiszerre és a ruházkodásra vonatkoznak. Ugyanakkor azt is láttuk, hogy az élelmiszerre fordított „bevallott” összeg is csak egy része a létminimumhoz szükségesnek, vagyis az sem képzelhető el, hogy annál az összegnél a havi deficittel kevesebbet költsenek. Vagyis a nagyságrendileg jól mért havi háztartási szintű hiányokat valahonnan fedezni kell. Ez mindenképpen valamilyen kölcsönt jelent, akár kamatos pénzt, akár hitelintézetit, akár providentest.

A Provident a maga hitelkondícióival és működési módjával különbözik a kereskedelmi bankoktól, így külön megkérdeztük, vettek-e föl a kérdezettek hitelt innen. Bár többen is jelezték, hogy vagy a múltban, vagy éppen most kliensei a cégnek, de ez sem jelent általánosan elérhető forrást a deficit finanszírozásában. Fontos megjegyezni, hogy a Provident tevékenységéről bár pontos ismeretei vannak a kérdezetteknek, ez a lehetőség már csak azért sem jelenthet alternatívát az illegális uzsoratevékenységhez képest, mert több faluban is jelezték, a Provident már nem helyez ki hitelt a „cigánysoron”, azaz a Provident hitelbírálati eljárása is kockázatkerülőbb lett – valószínűleg az átlagosnál magasabb bukási kockázat miatt.

A vizsgálat során nem kaptunk egyértelmű választ arra vonatkozóan, hogyan tudják ezt a deficitet finanszírozni, a felhalmozódását megakadályozni. Az uzsora maximum havi pár tízezer forint erejéig jelenthet krízishelyzetben megoldást, de ez a következő hónapban (hetekben) értelemszerűen aránytalanul tovább növeli a háztartási kiadást, így azt mondhatjuk, a vizsgálat nem hozott racionális magyarázatot a problémára.

Mint utaltunk rá, a válaszadók nagy többsége nincs pontosan tisztában a saját pontos havi kiadásaival (a bevételek tekintetében nincs meg ez a pontatlansági tényező, hiszen a kérdőíves vizsgálatok is kizárták a nagyságrendileg magasabb bevétel lehetőségét). Ugyanígy problémát jelent, hogy a kiadások közül hiányzik sajnos a családok egy tetemes részét sújtó tétel, a különféle szabálysértési bírságok összege. A többnyire falopás¹⁰, esetleg közlekedési szabálysértés miatt kirótt bírságok több tízezer forintba rúgnak, amire bár kaphatnak részletfizetési haladékokat, de tekintve az egyébként is deficitese háztartási költségvetést, nagyon megterhelik a családok gazdálkodását.

A vizsgálat során szembesültünk azzal a ténnyel, hogy nagyon nehéz definiálni a krízishelyzetet a megkérdezett családokban, mivel szinte folyamatosan krízishelyzetben élnek. Még azokban a családokban (háztartásokban) is, ahol nem tartoznak az uzsorásoknak, a bevételek messze nem elegendőek az alapszintű, létfenntartást biztosító kiadásokra sem. Így családnagyságtól, fogyasztásszerkezettől, rendkívüli kiadásoktól függően minden hónapban bekövetkezik a pénzügyi krízis, ami a fogyasztás radikális csökkentését vonja maga után. Ez nem azt jelenti, hogy vállalható minimumra szorítják a kiadásokat, hanem a táplálékbevétel, ruházkodás, fűtés már az egészséget kockáztató mérték alá csökken. A családok stratégiája nagyjából megegyező: „Visszafogom a kiadást, kamatos pénzt veszek fel. Visszakérem és adom tovább, annak, akinek tartozok. Gomba, falopás és a fa továbbadása.” Az uzsorások számára tehát nem szükséges mindenképpen valamilyen rendkívüli krízishelyzet, hiszen majd’ mindenki rászorul a hó végén vagy hamarabb a kölcsőneikre. Ugyanakkor nem volt olyan válaszadónk, aki a standardnak mondható háztartási költség-deficit miatt vett volna fel kamatos pénzt: szinte minden esetben valamilyen krízishelyzet folyamányaként kerül erre sor. Gyerekek betegségei, családi tragédiák és események is megjelentek a kamatos pénz felvételének okaként: temetés és kórházi kezelés volt a leggyakoribb ilyen ok, de elhangzott a férj börtönbe kerülése is. A temetés esetében a (római katolikus) pap csak akkor hajlandó az egyházi temetés elvégzésére, ha a család befizeti az addig elmaradt egyházadót (*válaszadói említés: 12 000 forint*). A kórházi kezelés esetében főként az egyébként nem utazó család hirtelen megnövekedő útiköltsége jelenti a fedezet nélküli tételt, de a gyógyszerek kiváltása is lehet az uzsorakölcsön felvételének

¹⁰ A fókuszcsoporthoz tartozó interjúk során felmerült, hogy a fűtési költség valójában alacsonyabb lehet az eltűzött fa értékénél, mivel többen is bevallották, kénytelenek illegálisan beszerezni a tüzelőt. Ugyanakkor a falopásért kirótt bírságok összege ezt a „megtakarítást” többé-kevésbé kompenzálja is.

oka. (Több válaszoló állította, hogy képtelen a krónikus betegségére felírt gyógyszerek kiváltására.) A rendkívüli kiadások közt nem szerepelt azonban korábban valóban kalkulálható kiadásfajta, így nem találkoztunk kereszttelőre, esküvőre vagy gyerekek iskoláztatására felvett kölcsönrel.

Mint ahogy az első típusú, „rendszeres krízishelyzet” esetében, úgy a valódi, utóbbi válság esetében sem számíthatnak a háztartások más forrásra, mint az elég bizonytalan, önkormányzat által folyósított rendkívüli szociális segélyre vagy az uzsorakölcsönre. Minden csoportban szóba került a családi-baráti kölcsön lehetősége, de ennek komoly akadályát jelenti, hogy az érintett települések szinte teljes társadalma – így maguk a rokonok, barátok is – hasonlóan rossz anyagi helyzetben vannak, így jelentősebb kölcsön nyújtására nem képesek. Mindenesetre arra a kérdésre, hogy mit tennének ha kétszázezer forint szabad felhasználású forráshoz (nem hitelhez) jutnának, a kérdezettek második legnépszerűbb válasza az volt, hogy a rokonoknak, barátoknak adnának belőle, hogy *ők is* rendezhessék tartozásukat. A fentiek után nem meglepő, hogy egyetlen háztartás esetében sem találkoztunk a megtakarítás bármiféle formájával.

A megtakarítás hiánya mellett a rövidtávú (vagy semmiféle) pénzügyi tervezés jellemzi a háztartásokat. Mivel a biztosan kalkulálható háztartási jövedelmeket szinte kizárólag a szociális transzferek teszik ki, amelyek a háztartási kiadások fedezésére nem elegendőek, a tervezésre legfeljebb az alkalmi munkát biztosító hónapokban, vagy azokban a szerencsésebb időszakokban volna lehetőség, amikor – közhasznú foglalkoztatás keretében – kereső van a családban. Megjegyzendő azonban, hogy egy háromgyerekes család esetében már ebben az esetben sem éri el a háztartás bevétele a KSH által meghatározott létminimumértéket.

A fókuszcsoportban megkérdezettek háztartásában az egy főre jutó átlagos havi bevétel 19,695 forint. Ez alig négyezer forinttal több, mint egy átlagosnak tekinthető család egy főre eső élelmiszerminimum értéke (KSH, 2006-os adatok indexálva 2007-re) és 27,385 forinttal kevesebb, mint a létminimum összege. Ilyen kondíciók mellett a pénzügyi tervezés gyakorlatilag csak arra szorítkozhat, hogy a kiadásokat csökkentse – de ez nem optimalizálás is egyszersmind. *„Mit csinállok, ha elfogy a pénz? Nem eszem. Megveszem a gyerekeknek a kenyeret, mert az kell, én meg csak cigi veszek, mert anélkül nem bírnám. Ha az van, nem vagyok éhes sem annyira. A gyerekek meg kap legalább az iskolában enni. Van, hogy nem eszem két napig.”*

Az uzsora működése, az uzsorajelenség „kínálati oldala”

„Mennek az autóval a falu főutcáján és kiszólnak, hogy kell-e pénz. Mindig tudják, valahogy érzik, hogy kinek kell, ki van megszorulva. És persze, hogy azt mondja az ember, hogy kell.”

Az előző részben bemutattuk, hogy az uzsora áldozatai (azaz a csereháti aprófalvak háztartásainak zöme) szinte folyamatos pénzügyi krízisben van, így az uzsorások piaca gyakorlatilag korlátlan. A „piac” keresletének gyakorlatilag főként az áldozatok visszafizetési képessége (vagy értékesnek tekinthető ingatlanjaik, ingóságaik megléte) szab korlátot. A következőkben az uzsora működését mutatjuk be.

Az uzsorakölcsön röviden a következőképpen néz ki: a rászorult család kér kölcsönt, amely összeget nagyon rövid határidővel kell megadnia. Jellemzően 1-2 hónapos kölcsönökről van szó, a futamidő leginkább a kölcsön nagyságától függ. Az ügyletet nem rögzítik, nincs szerződés, hiszen a résztvevők pontosan tudják a részleteket. A visszafizetéskor 50-100% kamatot kell fizetni a kölcsön után. A standard banki terminológia, mint tőke, kamat, fedezet természetesen szóba sem kerülnek, sem az uzsorások, sem a hitelezettek nem számolnak éves kamatot, egyszerűen felvett hitel és visszafizetendő összegek kerülnek szóba.

Feltételezhetnénk, hogy az uzsorások pénzkihelyezési lehetőségeit a többi uzsorás jelenléte is befolyásolja. A megkérdezettek arról számoltak be, hogy falvanként 6-10 uzsorás jelenlétével lehet számolni. Még pontosabban, egy-egy uzsorásra 30-40 háztartás jut, a teljes lakosság figyelembevételével. A kérdezettek úgy becsülték, hogy uzsorásonként körülbelül tíz-harminc adóssal lehet számolni.

Az adott településeken a szegénységben élő roma lakosok kb. 20%-a szorul rá, vesz fel kamatos pénzt. Nem statisztikai érvényességgel, de azt mondhatjuk, hogy minél magasabb egy adott településen élő romák aránya, annál nagyobb arányban szorulnak kamatos pénzre, és ezzel arányosan magasabb a helyi uzsorások száma is.

Az inkább csak a szabályt erősítő kivétel jelleggel fordul elő, hogy egy háztartás több uzsorásnak is tartozzon, és az uzsorások is kerülnek az effajta helyzeteket.

Bár a kérdezettek hangsúlyozták, hogy elő szokott fordulni összetűzésig vezető konfliktus az egyes uzsorások (és uzsorás családok) közt, de inkább az jellemzi a helyzetet, hogy nem veszik el egymás ügyfélkörét. Sőt, mindegyikőjük pontosan tudja, hogy melyik család melyik uzsorásnak az ügyfele és nem adnak a másik ügyfelének. Olyan azonban előfordulhat, hogy – bár ezt csak egy faluban említették –, hogy ha egy alacsonyabb kamattal (30-50%) dolgozó uzsorásnál valaki nem teljesíti a visszafizetést, akkor már csak a száz százalékkal kölcsönző uzsorástól kaphat pénzt. Ügyfelek átvételére egyik uzsorástól a másik által tehát – egy-két kivételtől eltekintve – csak akkor kerülhet sor, ha az nem fizetett rendesen. Így a másik uzsorástól kapott összegből talán vissza lehet fizetni az elsőnek a tartozást, vagy egy részét, és az ügyféltől megváló uzsorás sem bántózik különösebben, mert már egy kifosztott, teherbíró képességének végéhez ért áldozatot veszít el.

Az uzsorások szinte minden esetben helybeliek és a kérdezettek szerint cigányok. Az uzsora nem feltétlenül az egyetlen bevételi forrásuk, bár nyilván az egyik legjelentősebb.

Az uzsorások – más erőszakos bűncselekmény miatt (hiszen a BTK. nem tartalmaz az uzsorára utaló jogállást) – olykor börtönbe kerülnek, az üzlet azonban ilyenkor is megy tovább, mivel a „kockás füzetben” pontosan rögzítve vannak az egyes tételek, ki mennyivel tartozik. Ezekben az esetekben a családtagok veszik át behajtás feladatát. A kérdezettek szerint még ilyenkor sem szokott előfordulni, hogy egyes uzsorások megsértenék a másik érdekét és rátennék a kezüket az ily módon szabadabbá vált ügyfélkörre, mint ahogy az sem, hogy ez az időszak alatt az adósok mentesülnének a fizetés alól.

Tekintélyük szinte minden esetben az agresszivitáson, fenyegetésen alapul. Ugyanakkor a fókuszcsoporthoz tartozók összes résztvevőjének egyike sem tudott olyan konkrét esetet említeni, amikor őt is fizikai atrocitás érte volna – jóllehet mintegy 90%-uk vagy korábban vagy jelenleg is tartozik az uzsorásoknak. Olyan történeteket azonban mindenki ismert és említett, amikor valóban tettelegességgel fajult az uzsorások tevékenysége. *„Éjszaka mentek be a házba és megfenyegették a gyerekeket is. Azt mondták, kinyírják az egész családot, ha nem fizetnek. Azóta el is költözött a család már a faluból.”* (Az éjszakai, erőszakos behatolás már itt is elég volt magában, hogy megfélemlítsék az áldozatokat: itt sem történt tettelegesség.) Ugyancsak szinte mindenkinek van a rokonsági, baráti körében olyan, akitől már „hajtottak be erőszakkal”.

Az erőszakos akciókat szinte soha nem a helyi uzsorások, hanem az általuk a faluba máshonnan hozott verőemberek követik el. Ezeket a helyiek nem is ismerik, csak azért jönnek, hogy „befenyítsék” az áldozatokat.

A kérdezettek szerint erőszakoskodásra csak egy meghatározott összeghatár felett kerülhet sor, s ez körülbelül ötvenezer forint. Ezalatti tartozások esetében megpróbálják kevésbé agresszív úton behajtani a tartozást, de előlött az adósok már fizikai atrocitásra is számíthatnak.

Az agresszivitásnak, a fenyegetésnek nem kell mindenáron megjelennie, bőven elég az a fajta pszichikai nyomás is, hogy amennyiben nem fizetek, akkor a következő alkalommal nem juthatok hozzá ehhez a pénzhez. A kliensek többsége ezt sem meri megkockáztatni, pontosan tudva, hogy a rászorultság életük velejárója.

Ha egy uzorásnak ugyanakkor nincs meg ez az erőszakra (pontosabban az erőszakkal történő fenyegetésre) épülő tekintélye, arra a sorsra juthat, mint az egyik faluban említett illető, aki kamatra akart kihelyezni pénzt, követve a faluban működő többi uzorás példáját, de egyrészt nem a maximális (azaz abban a faluban általános) kamatra, 100 százalékra, hanem ötvenre, és még ráadásul nem is volt a pénz behajtásában következetes. Ezt követően már „ügyfelei” nem hitték el, hogy ő maga vagy más, felbérelt emberei képesek volnának erőszakkal visszakövetelni a pénzt, így nem is fizették neki vissza. Ez „üzleti” tevékenységének végéhez is vezetett.

Az áldozatok minden esetben fizetnek, ha nem tudnak, akkor a házukat veszik el az uzorások. Itt azonban fontos megemlíteni, hogy olykor valószínűleg eleve már nem is annyira a tőketartozás és az irreálisan magas, rárakódott kamattartozás beszedése a fő cél, hanem inkább az ingatlan, vagy ingóságok elvétele.

Hasonló tanulságra jutunk, ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy egyes megkérdezettek egy része arról számolt be, az uzorások a pénz visszafizetésekor arra törekszenek, ne az egész (tőke és kamat) legyen visszafizetve, hanem egy rész (pár tízezer forint) maradjon a kölcsönfelvevőnél. „*Felvettem tízezeret, azt fizetem már három éve.*”

Ez logikus is, hiszen ez lehetőséget biztosít, hogy újabb összeget szedjen be tőle a következő hónapban – adósságcsapdában tartva így az áldozatot. Volt olyan válaszadó, aki arról számolt be, hogy az uzorás akkor is elment a pénzbeszedés napján az áldozathoz és pénzt követelt tőle, amikor az történetesen nem tartozott neki, mert az előző hónapban sikerült kifizetnie a tartozást. Korántsem működik tehát mindig pontosan az uzorás rendszer: ha az uzorásnak pénz kell, akkor a szabályok felrúgásával is elveszi azt az áldozattól. „*Nem lehet belőle kikerülni. Fizetni kell, amíg élünk.*”

Az uzorás gyakorlatilag bárkinek ad kölcsön, hiszen szinte mindenki, minden háztartás rendelkezik valamekkora, szociális transzferből származó jövedelemmel. Ez az összeg kérdezetteink közt átlagosan 80-90 ezer forint havonta, háztartásonként. Az uzorásnak pontosan tisztában kell ezzel lennie, mert ez a nagyságrend határozza meg a kölcsönfelvevők teherbíró képességét is. Azaz, ha a háztartások bevételeinek nagy része törlesztendő lenne, akkor még a kölcsönfelvevő erős szándéka mellett sem lenne esély a visszafizetésre. Ezt a résztvevői válaszok is megerősítették: az uzorakölcsönként felvehető összeget 10-60,000 forint közt jelölték meg.

A következő táblázat a bár nagyon egyszerű, exponenciális függvény számításán alapuló, mégis a sokkolóan magas havi adósságokat mutatja:

Induló összeg	Hónapok vége						
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	12.
10 000	20 000	40 000	80 000	160 000	320 000	640 000	40 960 000
20 000	40 000	80 000	160 000	320 000	640 000	1 280 000	81 920 000
50 000	100 000	200 000	400 000	800 000	1 600 000	3 200 000	204 800 000

Mint látható, a legkisebb, tízezer forintos kölcsön esetében is legfeljebb a harmadik hónapig van reális esélye az adósnak, hogy kiszálljon az adósságcsapdából. Ha eddig nem sikerül visszafizetni a tartozást, ezután – figyelembe véve a háztartási bevételek nagyságát – már nemigen fog tudni az adós megszabadulni a hitelezőitől.

A valóság természetesen a legritkábban modellezhető tiszta matematikai függvényekkel, így van ez jelen esetben is. A gyakoribb eset ugyanis az, hogy az előző havi kölcsönt az ügyfél törleszti az adott hónapban, de lévén alapesetben is deficités a háztartás büdzséje, ezért újra rászorul a hitelre. Könnyen belátható, hogy, még ha nem is egy exponenciális növekedéssel, egy ahhoz hasonló ütemben és mértékben növekszik az adósság.

A visszafizetés nem önkéntes alapon történik, mondhatni a kockázatminimalizálásra törekednek a hitelezők. Minden hónapban, segélyosztáskor megjelennek az uzsorások, (leginkább a postánál) és a tartozás jogcímén gyakorlatilag annyit vesznek el az adóstól, amennyit bírnak. A kamatszámításnak ez a rendszere tehát messze túlmutat a racionalitáson, ha a hitelügyletek normál működését tekintjük. Itt nem számít igazán a hiteligénylővel kapcsolatos kockázat (az egyedüli kockázatot talán annak elhalálózása jelentené, ha az uzsorások nem követelnék aztán a családtól a tartozást), nincs hiteligénylési eljárás és az egész hitelnyújtás az áldozat majdnem teljes bevételeinek elvételét célozza – így a kamatszámítás is ennek megfelelően működik. Akármennyire is abszurd, a törlesztés egy várhatóan a végtelenben véget érő annuitásos hitelhez kapcsolódik, amely olyan járadékká válik, amit kizárólag az adósságtörlesztő havi rendszerességgű szociális transzferjeinek a mértéke határoz meg. Amennyiben banki terminusokra próbálnánk lefordítani az uzsorahitel szabályait, a legszoftabb változat esetében is 1000% (!) feletti éves kamatot kapnánk. (Ugyan válaszadóink közül senki nem említette, hogy ő maga lenne érintve ilyen eljárásban, de másokról viszont tudnak, ahol az uzsorás rendelkezik az adós háztartás azon bankkártyájával, amire a szociális transzfereket kapják. Ez esetben az adós család minden hónapban arra van szorulva, hogy hitelezőjétől újabb kölcsönt kérjen, amely nyilván alacsonyabb lesz, mint a szociális transzferek összessége. Az ilyen csapdahelyzetből csak egy módon lehet menekülni: minden ingó és ingatlan vagyont hátrahagyva – értsd a hitelezőre íratva – valahol új életet kezdeni.

Érdeemes megnézni ezután, mi jellemzi az uzsorások bevételi oldalát. Ha feltételezzük, hogy egy-egy uzsorás húsz ügyféllel rendelkezik és minden ügyfél időben fizet, valamint hogy a kiadott hitelek összege eltérő, akkor a következő eredményekhez jutunk.

	Tőkeigény	Bevétel		Ügyletszám
		30%	100%	
10 000	100 000	130 000	200 000	10
20 000	100 000	130 000	200 000	5
50 000	250 000	325 000	500 000	5
Teljes	450 000			20
Bevétel		585 000	900 000	
		135 000	450 000	

A harminc százalékot alkalmazó uzsorás kevesebb, mint félmillió forint tőkebefektetés mellett 130,000 forintos havi bevételhez jut. Ez ezeken a településeken olyan havi nettó bevétel, amire legális munkavégzés keretében semmiképpen nem tehetnének szert. Természetesen a megváltozott szorzó mellett ez nagyobb mértékben igaz a magasabb, ugyanakkor szokványosabb, 100%-os kamatot alkalmazókra.

Ez a számítás azt veszi azonban alapul, amikor az ügyfelek időben fizetnek. Mint fentebb már írtuk, az uzsorások számára az jelenti azonban a jövedelmezőbb helyzetet, ha az ügyfelek nem tudnak időben fizetni, mert ezzel nemcsak a kamat összege növekszik meg irreális mértékben, hanem további tőkekihelyezés nélkül formálnak igényt további törlesztésekre (vagy ingó- illetve ingatlanvagyonra). Ha az ügyfelek nem tudnak időben fizetni, akkor az uzsorások bevétele is másként alakul:

	Tőkeigény	Bevétel	Ügyletszám
--	-----------	---------	------------

		30%	100%	Időben fizetve	Késő
10 000	100 000	149 500	300 000	5	5
20 000	100 000	145 600	280 000	3	2
50 000	250 000	383 500	800 000	2	3
Teljes	450 000				
Bevétel		678 600	1 380 000		
Haszon két hónapra		468 600	1 170 000		
Havi haszon		234 300	585 000		

Hasonló, húszfős ügyfélkörrel számolva, feltételezve, hogy az ügyfélkör mintegy fele késik egy hónapot a visszafizetéssel, azt látjuk, hogy változatlan tőkeigény mellett a bevétel jelentősen megugrik – sőt a tőkeigény az első hónaptól virtuálissá válik, hiszen az adós feltehetően már az első egy-két hónapban visszafizeti a tőketartozásnak megfelelő összeget, ezt követően csak a folyamatosan fennmaradó (vagy még akár növekvő) kamattartozást fizeti.

Az adósság behajtásának kizárólagos módja, hogy az uzsorás a kifizetés helyszínén jelenik meg és olykor a szociális juttatás teljes összegét elveszi az áldozatától. Ezt rendszerint – mint ahogy a tartozást – rögzíti a „kockás füzetében”. A „normál” behajtáshoz nem társul erőszakos cselekmény, az a falu hétköznapi (pontosabban: kifizetésnap) életéhez tartozik. A postán (ahol a kifizetés történik), a polgármesteri hivatalban, mindenütt pontosan tudják és látják, hogy kik és hogyan végzik a pénz begyűjtését. A helyi rendőröknek (körzeti megbízottaknak) is pontos információjuk van az uzsorások kilétéről, de nincs lehetőségük az eljárásra, hiszen nem történik olyan atrocitás, ami alapján felléphetnének. (Sőt, néhány kérdezett szerint a rendőrök nem is mernének szembeszállni az uzsorásokkal, mert azok a rendőrrel szembeni erőszaktól sem riadnának vissza.)

Találtunk olyan falut, ahol az önkormányzat már napirendjére tűzte az uzsora kérdését, és olyan helyszínt is, ahol a polgármester természetben adott támogatással (tűzifa) próbálta az uzsorára vonatkozó igényt mérsékelni.

Az uzsorásokkal, ha nem is váltak a helyi közösség megbecsült tagjaivá, a helyiek megtanultak együttélni: *„Kedvükbe kell járni, ápolni a jó kapcsolatot, de nem veszem emberszámba őket.”* „*Utálom őket, mert rájuk vagyok utalva.*” De említettek olyan uzsorást is egy kis faluban, akiről a falu pontosan tudta, mivel foglalkozik, mégis a falu, ezen belül is a nem cigány társadalmom megbecsült tagja volt. Mint ahogy arra is hallottunk példát, ahol a helyi képviselőtestület több tagja is hitelezőként szerepel a kamatos pénz körforgásában.

Egy helyszínen hallottunk arról, hogy a helyi boltos úgy ad hitelbe, hogy a fizetéskor többet kell fizetni, mint a termék hivatalos ára. *„Ha veszek tíz doboz cigi, akkor tízenkettőt fizetek majd ki.”* De egyébként inkább az jellemző, hogy a boltosok felár nélkül adnak hitelbe a megszorultaknak. Ugyanez jellemzi a kocsmák működését is. Inkább feltevésként, semmint mért és bizonyított tényén tudjuk azt állítani, hogy az uzsora egyre inkább kiszorítja a bolti, kocsmái hitelezést. Az adósoktól az uzsorások már a kifizetés pillanatában elveszik a törlesztést, így tulajdonképpen nem marad arra pénz, hogy az egyéb törlesztésekkor plusz pénzt fizessenek.

Szintén csak becslés szintjén, de érdemes említést tennünk arról, hogy mekkora nagyságrendet is jelent a kamatos pénz a Cseréháton. Kérdőíves felvételünk adatai szerint a Cseréhat falvaiban a háztartások 39%-a roma – ez az arány az általunk vizsgált 30 településen mintegy 2000 családot jelent. Amennyiben elfogadjuk válaszadóink 20-50%-os becslését arra nézve, hogy hányan is szorulnak rá erre a hitelre településneként, durván 4-500 családot kapunk eredményként. (Itt szintén hangsúlyozzuk, hogy a térség városai nem szerepelnek a

mintánkban.) Szorozzuk fel ezt a számot az általunk mért havi háztartási deficitnek alsó és felső összegével: havi 12 és 75 millió forint közötti összeget kapunk, valószínűleg utóbbi összeg áll közelebb a valósághoz. Mindez azt a becslést teszi lehetővé, miszerint Borsod-Abaúj-Zemplén megyében havi több száz-millió forint azt, ami uzorakölcsönként működik.

Az uzsora lehetséges kezelése

A kutatás során megismert uzsorajelenség társadalmi beágyazottsága számos további kérdést felvet, illetve a megoldás elé jónéhány akadályt állít. Legyen bármennyire közhelyszámba menő is az az állítás, hogy az uzsora jelensége ellen csak komplex megoldáscsomaggal lehetne sikerrel felvenni a harcot, mindenképp igaznak tűnik. Tanulmányunkban kísérletet tettünk arra, hogy az uzsora jelenségét egyfajta gazdasági keretben mutassuk be. Azaz a kínálati és keresleti oldal elkülönített bemutatásával arra szeretnénk volna rámutatni, hogy milyen gazdasági érdekek motiválják az uzsorakölcsön nyújtóit, illetve az uzsora áldozataivá váló személyeket.

Más megközelítésben az uzsora – egyik – lehetséges megoldását a pönalizációtól, az uzsora tevékenységének Büntető Törvénykönyvben történő megjelenítésétől várják.

Tárgyalható ugyanakkor az uzsora jelensége banki-pénzügyi keretben vagy – mint azt egy cseh tanulmány teszi¹¹ – főként szociális problémaként és szociális terepmunkások alkalmazásával megoldhatóként.

Az alábbiakban ezeknek a megközelítéseknek az elemzésére, alkalmazhatóságuk megvizsgálására teszünk kísérletet.

Jogi szabályozás

Az uzsorás tevékenység tárgyalása sok esetben annak (írásos vagy szóbeli) szerződéses, vagy szerződéshez köthető jellegét feltételezi. Ez a helyzet az uzsora – vagy meg nem engedett hiteltevékenység – BTK-ban történő megjelenítésével kapcsolatban is. Ebben az esetben azt szeretnék elérni, hogy az illegális (engedéllyel nem rendelkező) és irreálisan magas kamatot alkalmazó pénzkölcsönzés önmagában, azaz más, ehhez kötődő erőszakos cselekmények nélkül is büntethetővé váljon. Érdemes azonban a jelenlegi helyzetet és az uzsora BTK. általi védettségének lehetőségét elemezni.

Az uzsora jelen tanulmány írói szerint négy feltételnek kell, hogy megfeleljen:

1. A végzett tevékenység formailag hitelezés, de az nem rendelkezik a HPTv¹² szerint előírt engedélyekkel.
2. A pénzkölcsönzés magas – az *átlagos* kereskedelmi banki gyakorlattól nagyságrendekkel eltérő hitelkamattal operál. Jogi megfogalmazásban a nyújtott szolgáltatás és ára közt fennálló aránytalanságról, pontosabb megfogalmazásban pedig feltűnő értékkülönbségről van szó.
3. A tartozás behajtása nem a hitelnyújtási tevékenységre jogosult szervezetek által alkalmazott és alkalmazható eszközökkel történik, törvénybeütköző, erőszakos cselekmény elkövetéséhez vagy azzal történő fenyegetéshez kötődik.
4. Az adós kiszolgáltatott helyzetben van (ami az esettanulmányok alapján igenis azonosítható a folyamatos nélkülözést – elégtelen háztartási bevételből adódó – életkörülményekkel).

Jellemzője, de nem feltétele továbbá az uzsorának, hogy

¹¹ Money-lending in the Roma community, Ministry of Interior Crime Prevention Department, Prague, 2002

¹² Hitel és Pénzügyi Törvény (1991. évi LXIX. törvény)

1. szociálisan, gazdaságilag marginalizált személyeket érint áldozatként, ennek megfelelően olyan térségekben, településeken, városrészenken működik, ahol az ilyen háttérű csoportok nagyobb arányban vannak jelen;

2. ebből következően a cigányság uzsorának kitettsége társadalmi helyzetüknél fogva magasabb;

3. az elkövetők sok esetben – többnyire más bűncselekmények miatt – büntetett előéletűek;

4. kötődik más illegális tevékenységekhez, az elkövetők gazdasági háttere, foglalkozása tisztázatlan;

5. olyan helyszíneken valósul meg, ahol a formális banki hálózat vagy nincs jelen, vagy nem képes (vagy szándékozik) az uzsora által érintettek számára megfelelő hitelterméket forgalmazni;

6. vagy az ismert, bevezetett banki termékek nem alkalmazhatóak az érintett célcsoport esetében.

Nem tartjuk azonban szükségesnek kikötni, hogy az uzsorás tevékenység több ügyfelet érintő, folyamatos tevékenység legyen, mivel sem a fókuszcsoportok során megismert helyzet, sem az uzsora működésének életszerűsége nem utal arra, hogy ezt a tevékenységet egyáltalán lehetne egyes diszkrét esetekben folytatni.

Azért tartjuk fontosnak az uzsora jelenségének fenti meghatározását, mert ez rávilágít, hogy az általunk megismert, magyarországi szereplők által javasolt megoldások vagy nem az uzsora jelenségének egészét próbálták meg kezelni, vagy olyan javaslattal éltek, ami a már létező jogi környezet által is – egyes vélemények szerint – megfelelően szabályozott¹³. Ugyanakkor nem tartjuk a probléma kezelhetőségét tekintve kielégítőnek az uzsora jelenségének pusztán normatív, jogi megközelítését. Álláspontunk szerint nem kizárólag az jelenti az uzsora jogi eszközökkel történő kezelhetőségének akadályát, hogy a BTK. nem nyújt jelenleg védeltséget az uzsoratevékenység ellen. A PTK. 202. § jelenleg is nyújt arra lehetőséget, hogy az ilyen ügyleteket a bíróság semmisnek nyilvánítsa – az ügyletkez kapcsolódó bűncselekmény hiányában is. Ha a károsultak érdekeit nézzük, akkor számukra kevésbé az uzsorával foglalkozó személyek megbüntetése a cél, sokkal inkább az uzsora által okozott adósságcsapda lehetőségének megszüntetése, illetve a méltánytalan uzsora-ügyletből származó értékaránytalan visszafizetési kötelezettség megszünte.

Csak hogy kérdezteink sem arra nem említettek példát, hogy valaki akár jogi úton kívánt volna adósságterhétől megszabadulni, kérdésre pedig kifejezetten arra hivatkoztak, hogy ez nemhogy segítene helyzetükön, hanem még rontana is, mivel egyrészt retorziók érnék őket, másrészt megszűnne annak lehetősége, hogy ezt a forrást máskor igénybe vegyék.

Az engedély nélküli hitelezési tevékenység jelenleg is büntetendő. Ha azonban ennek üzletszerűen megvalósuló formáját – azaz nem az egyedi esetek, hanem maga az uzsorás tevékenység képezné a jogi eljárás tárgyát –, akkor a majdani eljárásokban bizonyítékokkal kell szolgálni arra vonatkozóan, hogy az uzsorát végző tevékenységét nyilvánosan, bárki által elérhető módon végezte (azaz nem baráti kölcsönökről volt szó). Ugyanígy gondot jelenthet az ügyletek megítélésénél, hogy az uzsorások „kockás füzetén” kívül, semmiféle írásos nyoma nincs ezeknek az ügyleteknek. Az uzsorás tevékenység „nem írásos alapú”. Nemcsak az vallomásainak áldozatok – megfélemlítésen alapuló – rendszeres visszavonása jelent majd az egyes eljárásokban akadályt, hanem az egyes ügyletek besorolhatósága is (baráti/szomszédsági kölcsön vagy uzsorakölcsön, méltányos kamat vagy uzsorakamat, visszafizetési megkötések etc.). Természetesen elvileg járható útnak tűnik az is, ha a összes, engedélyhez nem

¹³ Molnár Hella: Uzsoraszerződés a gyakorlatban, in: *Themis*, 2006. június

kapcsolódó kölcsöntevékenységet büntetni rendelné a törvény, de ennek életszerűsége, s – az érintettek anyagi helyzetét figyelembe véve – méltányossága megkérdőjelezhető.

Így bár a magyar joggyakorlattól sem idegen az uzsora BTK-beli tárgyalása¹⁴, és ma is több szakértő vélekedik annak jelenlegi szükségességéről, azt kevésbé gondoljuk alkalmasnak önmagában az uzsora problémájának hatékony kezelésére. Mint már említettük, maguk az uzsora áldozatai sem gondolják, hogy ez a mód számukra segítséget hozhat, mert maguk nem mernek (megváltozott jogi környezetben: mernének) feljelentést tenni. De ha az eljárás rendőrségi eljárást követően indul meg, mind a magyar, mind a nemzetközi tapasztalatok azt mutatják, az áldozatok az eljárás során visszavonják tanúvallomásaikat.

Ugyanakkor nem állítjuk azt sem, hogy az uzsora BTK. általi védetté tétele mindenképp haszontalan volna. Ennek hasznát azonban csak a következő (hangsúlyozottan nem kizárólag jogi) feltételek mellett látjuk:

- Hatékony védetség biztosítása az áldozatoknak, családtagjaiknak és a tanúknak;
- Olyan bizalmi viszony kialakítása az igazságszolgáltatás szereplőivel kapcsolatban, amely meggyőző az áldozatok és tanúk számára a jogi eljárásban történő (legyen az polgári vagy büntetőeljárás) részvétellel kapcsolatban;
- Hatékony és helyi jogsegélyszolgáltatás működtetése helyben könnyen elérhető módon;
- Kiegészítő intézkedések, amik az uzsorajelenség „keresleti oldalát” hivatottak kezelni, azaz az áldozattá válás, adósságcsapda kialakulását preventív módon akadályozó programok.

Az uzsora jelenségének a kamat mértékén keresztül történő szabályozása

A történeti források és a közbeszéd is elegendő fogalmi definíciónak tekinti az uzsora esetében a kamat kiemelkedő mértékét. Ez, amint a már idézett Themis-tanulmányban is olvashatjuk, problematikus, ha az „értékarányosság hiányaként” jelenik meg, mert arányosságról logikusan nem beszélhetünk az egyik oldalon nyújtott szolgáltatás meghatározhatatlan értéke miatt. Szerencsésebb, ha a másik megfogalmazást használjuk, a „feltűnő értékkülönbséget”. Azaz az uzsoraügylet esetében elegendő feltételnek tartjuk a kihelyezett tőke után fizetendő kamat abszolút mértékét – annak a hitelnyújtás más formáihoz viszonyított nagyságrendi különbségét. Az általunk meginterjúvált fókuszcsoportok esetében egytől-egyig teljesült ez a feltétel, hiszen a havi 30-100%-os (kamatos) hitelkamat nagyságrendileg eltér a más, legális formában nyújtott hitelkonstrukciók kamataitól.

Ha azonban csak a hitelkamat mértékét tekintenénk az uzsora meghatározásának feltételeként, akkor nehéz volna éles határvonalat húzni a vizsgált településeken szintén elérhető, magas hitelkammattal és helyi üzletkötőkkel („loan sharks”) dolgozó Provident szolgáltatása és a tárgyalt uzsorajelenség közt.

A hitelkamatok jogszabályi maximalizálását a tanulmány írásakor egyre többen vetik fel. Ez a javaslat a *hitelkezési jogosultsággal rendelkező* pénzügyi szervezetek által alkalmazott hitelkamatokat szorítaná korlátok közé, azaz megtiltaná számukra az irreálisan magas, a köznyelvben uzsorakamatnak számító kamatok alkalmazását.

Ezzel a megoldással egyet lehet érteni, ha az érintettek (károsultak?) érdekeit tartjuk szem előtt, hiszen megóvhatja őket a gyors és nehezen feloldható adósságcsapdába kerüléstől. De mindenképp óvatosak lennénk ennek a megoldásnak a megítélésével kapcsolatban, ha az általunk alkalmazott uzsorafogalmat használjuk.

¹⁴ 1961. évi V. tv. 307. §

Ez a megoldás nagy valószínűséggel hatékonyan csak a legális keretek közt működő, a közérdeklődés homlokterében működő pénzügyi szervezetek működését korlátozná. Mint már korábban említettük, az általunk vizsgált uzsorások és tevékenységük bár a nyilvánosság előtt zajlik (hiszen a falvak főterénél nehezebb volna nyilvánosabb működési helyszínt elképzelni), a kamat mértékére vonatkozó jogi szabályozás önmagában nem fogja korlátozni sem az uzsorások tevékenységét, sem annak kártékony hatását. Továbbá tevékenységüket természetesen ennek a korlátozásnak a betartása sem tenné, tehetné legálisá.

Ugyanakkor figyelembe kell vennünk azt, hogy az egyes javaslatokban szereplő 30%-os maximalizált éves THM a „hagyományos” kereskedelmi banki hiteltevékenységet is olyan korlátok közé szoríthatná, ami végképp elvágna annak lehetőségét, hogy ezek a pénzügyi vállalkozások aktivitása növekedjen e célcsoport körében.

A Provident cég tevékenysége, (magas, 400%-ot is meghaladó) éves THM-je természetesen sok mindenkinek szemet szúr és valóban összefüggésbe hozható az adósaik adósságcsapdába kerülésével, de nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a kérdezettek minden esetben pozitívan nyilatkoztak a cég, illetve képviselőik működéséről. (Emögött feltételezhetjük a válaszok „relativizálását” az „igazi uzsorások” tevékenységéhez képest, vagy azt a tényt, hogy a legtöbb válaszadó számára az „igazi uzsorásokhoz” képest csak ez az egyetlen alternatíva maradt a hirtelen, szükséghelyzeti pénzforrás tekintetében.) Ha tehát egy maximális kamatra vonatkozó restriktó jogerőre emelkedik, az könnyen kiszoríthatja ebből a piaci szegmensből a hatalmas kamattal, de legális keretek közt működő pénzügyi vállalkozásokat, de ezzel annak kockázta is megnő, hogy a pénzügyi szükséghelyzetbe kerülő, vagy folyamatosan ilyen keretek közt élő személyek még jobban ki legyenek az „igazi uzsorásoknak” szolgáltatva.

A kamatmaximalizálás tehát csak abban az esetben tűnik hatékony megoldásnak, ha azzal párhuzamosan csökkenteni lehet az illegális uzsoratevékenység kiterjedtségét és olyan párhuzamosan alkalmazott eszközök egészítik ki az alkalmazását, amelyek csökkentik vagy megakadályozzák az adósságcsapda kialakulását.

A kamatmaximalizálás egy következő problémát is felvet: az általunk vizsgált kamatos pénz ügyfelek nem bankképesek, nem rendelkeznek olyan jövedelmmel vagy vagyontárggyal, amit a „normál” banki rendszer fedeztként el tudna fogadni. Vagyis, amíg a kamatmaximalizálás a hivatalos pénzintézeteket és szolgáltatókat érinti, addig az egy külön világ, „úri huncutság” válaszadóink számára. Az uzsorások által alkalmazott kamatok egyfajta „önmérsékleten” alapuló csökkentése pedig olyannyira utópisztikusnak tűnik, hogy tárgyalásra sem tűnik érdemesnek.

Az uzsora kezelése mikrohitel programmal

Mind politikai szinten¹⁵, mind civil oldalról megfogalmazódott annak lehetősége, hogy az uzsora problémájára a mikrohitelzés adhat adekvát választ. Tanulmányunk keretei nem teszik lehetővé a mikrohitelzés, ezen belül is az itt hangsúlyos csoportos hitelezés módszerének részletes tárgyalását, mindazonáltal nem kerülhetjük meg az eredeti modell érintőleges bemutatását, annak adaptálásának magyarországi tapasztalatait és az uzsorával kapcsolatos alkalmazhatóságának kérdéseinek rövid elemzését. Ezt azért is fontosnak is tartjuk, mert szinte bármelyik megnyilatkozást áthatja a mikrohitelzés (annak is a *Grameen Bank* által alkalmazott) módszere iránti lelkesedés, annak részletes ismertetése és adaptálhatósága mindig figyelmen kívül marad.

A csoportos hitelezés legfontosabb innovatív értéke abban rejlik, hogy *Muhammad Yunus* nem csupán egy jól működő rendszert talált ki, hanem egy olyan módszert alapított (adaptált a

¹⁵ http://www.europarl.europa.eu/news/public/story_page/016-19654-030-01-05-902-20080125STO19645-2008-30-01-2008/default_hu.htm

helyi környezetre), ami a helyi problémákra ad adekvát választ. Ebből következően, bár a csoportos hitel jól bevált Bangladesben és más azonos problémával küzdő országban, egyáltalán nem szükségszerű, hogy a módszer más társadalmi, gazdasági, kulturális jellemzőkkel bíró országban is sikeresen működjön. A Grameen Bank fő céljai szerint banki szolgáltatást kívánt nyújtani a bankok által ki nem szolgált rétegeknek, gazdasági önállóságukat növelni, kizsákmányolásukat megakadályozni.

A bankképtelenség Magyarországon is jellemzője az uzsorával is érintett hátrányos helyzetű csoportoknak. A magyarországi helyzet annyiban más, mint a fejlődő országoké¹⁶, hogy a bankképtelenség más okokra vezethető vissza. Amíg a fejlődő országokban a szegénysorban élő lakosság ingatlanját azért nem lehet fedezetként felhasználni, mert ezekben az országokban a földtulajdoni nyilvántartás nem tartalmazza ezeket a tulajdoni jogokat (fejletlen nyilvántartási rendszer vagy a regisztráció hiánya), addig idehaza az ingatlanok tulajdonjoga – többnyire – tisztázott, ez nem lehetne elvileg akadálya a hitelnyújtásnak. A gondot ezeknek az ingatlanoknak a terhelhetősége (értékük és értékesíthetőségük) jelenti.

A bankképtelenség a kereskedelmi banki értelemben elfogadható fedezet hiánya mellett más okokra is visszavezethető:

- rendszeres és terhelhető jövedelem hiánya;
- a hiteligénylés adminisztratív részének bonyolultsága;
- rendezetlen korábbi hitelek, rossz adósminőség;
- pontosan megfogalmazott hitelfelhasználási cél hiánya.

Ezeknek a problémáknak az együttes kezelésére a mikrohitel, így a csoportos hitel sem képes.

A mikrohitelezés és csoportos hitelezés technikájának megvalósíthatósága már magyarországi példán is tanulmányozható. Az alábbiakban a mikrohitelezés uzsora elleni alkalmazhatóságát a Mikrohitel ZRt. e területen szerzett tapasztalatainak felhasználásával tárgyaljuk.

A magyarországi szóhasználat nem különbözteti meg a mikrohitelezést a csoportos hitelezéstől. A csoportos hitelezés a mikrohitelezés egy – más, főleg fejlődő országokban elterjedt – módszere. De nem minden mikrohitel program alapul csoportos hitelezési metodikán. Ezt már csak azért is fontos pontosítani, mert a politikusi, szociális szakemberi megnyilatkozásokból egyértelműen kiderül, a mikrohitelezés uzsora elleni alkalmazhatóságának tárgyalásakor egyértelműen a Grameen Bank által „feltalált”, szolidaritás alapú csoportos hitelre gondolnak. Mi a következőkben ezért a csoportos hitellel foglalkozunk.

A csoportos hitel azonban épp azoknak a pénzügyi kríziseknek a kezelésére nem alkalmas, amit a fókuszcsoporthaink során tapasztaltunk. Alkalmazhatóságának korlátait a következőkben lehet összefoglalni:

1. A csoportos hitel a legtöbb országban gazdasági tevékenységek (vállalkozói vagy nem regisztrált keretek közt működő jövedelem-termelő) finanszírozására szolgál. Ezek számunkra megdöbbentően alacsony összegű hitelek, amelyek épp az adott országban jellemző, alacsony piacrajutási költségek miatt jelenthetnek valódi segítséget. Fogyasztási célokra, háztartási pénzügyi krízisek kezelésére nem vagy csak ritkán nyújtanak ilyen hitelt.
2. A csoportos hitelek esetében csak az utóbbi időben és néhány országban vált elérhetővé a hitellehetőség mellett a betétgyűjtés. A kihelyezett hitelek tőkeigényét szinte minden esetben nemzetközi támogató szervezetek biztosították. Magyarországon a csoportos hitelprogramhoz is PSZÁF-engedély szükséges, amely megszerzése a HPTv alapján lehetséges, ugyanígy a betétgyűjtés is engedélyköteles, de tapasztalatunk szerint jelenleg nincs olyan pénzügyi szereplő, aki csoportos hitelezéssel kívánna foglalkozni és már rendelkezik azzal vagy tervezi, hogy folyamodik betétgyűjtési engedélyért.

¹⁶ Hernando de Soto: The Mystery of Capital, Basic Books, NY, 2000

3. A fókuszcsoport-résztvevők többsége szerepel a KHR-adatbázisban (korábban BAR-lista), azaz banki feketelistán van nem fizetett tartozás miatt. Bár léteznek idehaza olyan hitel-lehetőségek, amelyek úgy hirdetik magukat, hogy „BAR-listásoknak is elérhető”, egy prudens átlátható és – nem utolsósorban – biztonságosan működő hitelprogram nem teheti meg, hogy ügyfeleit kifejezetten ebből a körből toborozza. Kifejezetten veszélyes lenne ez egy olyan konstrukció esetében, amely bármilyen formában állami forrással vagy állami szerepvállalással valósul meg.

4. A Mikrohitel ZRt. tapasztalata szerint a hitelek vissza nem fizetésének nem kizárólag gazdasági okai vannak, hanem más, de egy uzsora elleni csoportos hitel program esetében mindenképp figyelembe veendő problémákról kell említést tennünk:

4.1. Nemcsak a hitel esetleges felvételekor vannak az érintettek pénzügyi krízisben, hanem – főként, ha a hitelfelhasználás célja nem jövedelemteremtés – a visszafizetéskor is. Az uszorakölcsön nem tudna működni, ha mögötte nem állna az erőszak vagy az erőszakkal fenyegetés, illetve paradox módon az a tény, hogy még egy rossz adós is kaphat hitelt. Ha a csoportos hitel visszafizetésére vonatkozó egyedüli presszionáló tényező a hasonló anyagi helyzetű adósok készítése, akkor szinte minden más háztartási kiadás előnyt fog élvezni ezzel szemben. Az adóstársak közt pedig ahelyett, hogy kialakulna a visszafizetés irányába mutató nyomás, inkább mindenki felfüggeszti a fizetését: maximalizálva a hasznát – minimalizálva a veszteségét.

4.2. Emögött sajnos az a tény is megtalálható, hogy adósaink pontosan tisztában vannak azzal, hogy nem fizetés esetén egy jogerős bírósági határozatra hosszú éveket is várni kell, ha pedig megvan a végrehajtást elrendelő határozat – és épp az uzsora által leginkább sújtott háztartások esetében – nem lesz mit végrehajtani. Így szinte semmi kockázatnivalójuk nincs a visszafizetés megtagadásával, mert – afféle játékelméleti dilemmaként – tisztában vannak azzal, hogy ha már csak egy valaki nem fizet a csoportból, akkor további hitelre úgysem számíthatnak.

4.3. Ahogy a külföldi szakirodalom is említi¹⁷, a visszafizetési morál tekintetében mérvadó, hogy mennyire „közeli” az adott hitelszervezet, mennyire érzik magukhoz közelállónak a hitelfelvevők. Az uzsora Magyarországon, mint láttuk többnyire a roma társadalmat károsítja. Az érintettek számára nemcsak az uzsora jelent sajátos problémát, sajnos az élet számos más területén is éri őket diszkrimináció, szenvednek a szergregáltságtól. Ennek a jelenségnek egyik megjelenési formája tulajdonképpen a bankképtelenség is, illetőleg az a tény, hogy a hagyományos banki háttérrel a többségi társadalom intézményrendszerének tekintik, olyan intézménynek, melyhez nem kell lojálisnak lenniük, nem számít bűnnek vagy szégyennek normáinak, a visszafizetésre vonatkozó kötelezettségnek megsértése. A bank pénze a gazdagok pénze, elvenni onnan, ahol sok van olyannak, aki éhezik, nem jelent feloldhatatlan erkölcsi dilemmát. Az általunk ismert bolgár esettanulmány ezért azt javasolja, hogy a mikrohitel szervezetet „közel kell vinni” a célcsoporthoz, azaz a hitelezés helyszínén kell működtetni a programot és a helyi közösségből verbuvált munkatársak kell, hogy képviseljék a hitelnyújtót.

4.4. Mint egy a Mikrohitel ZRt. csoportos hitelprogramjáról szóló szakértői jelentés¹⁸ megállapítja, a program ún. *cash-poor* környezetben működött. Ez azt jelentette az értékelők szerint, hogy a vizsgált közösségen belüli tranzakciók egyfajta virtuális tartozás-követelés jóváírási rendszerben valósultak meg. A nyújtott szolgáltatások (például valaki elviszi a szomszédját a városba autójával bevásárolni), anyagi ellenértékét nem pénzben, hanem ellenszolgáltatásban, valamilyen átadott ingóságban stb. ellentételezi az illető. Ennek oka az, hogy – mint azt a kutatás során láttuk is – a kiadásokhoz képest a háztartási bevételek irreálisan alacsonyak.

¹⁷ Market Segmentation Study, MFC, 2007

¹⁸ Piotr Korinsky-Aniko Soltesz: Autonomia Microcredit Program for Roma, Observations and Recommendations, értékelés a UNDP megbízásából, 2007, kézirat

Ez a tény a hitelprogramot is negatívan befolyásolta, mivel a hitelezett „üzleti ötletek” nagyrészt a szintén a közösségben élő – „cash-poor” – személyek számára nyújtott szolgáltatásokat voltak hivatottak finanszírozni (például ruházati termékek beszerzése nagyobb tételben a távoli kínai piacon, s annak helybeni terítése). Ezek az ügyfelek azonban bár helyi értelemben keresletet jelentettek ezekre az árukra, szolgáltatásokra, de az általuk nyújtott ellentételezés nem volt megfelelő a hitel törlesztésére (hiába tudták pontosan az adósok, hogy ki mennyivel tartozik őnekik, a hitel törlesztését nem tudták teljesíteni, mivel ők sem készpénzt kaptak adósaiktól). Egy klasszikusnak nevezhető adósságcsapda indult be, a körbetartozások egyre kuszábbá váló rendszere miatt a jövedelemtermelő tevékenységek befulladás, a kezdő vállalkozói hitelek – önkényesen és szükségből – fogyasztóivá alakultak. Ez természetesen a visszafizetési lehetőségeket is minimalizálta.

4.5. Írásunk terjedelmén túlmutat annak a társadalmi jelenségnek a tárgyalása, amit talán a tartós rossz anyagi helyzetből következő felfokozott és kontrollálhatatlan fogyasztási igényként lehetne meghatározni. A fókuszcsoporthoz tartozók során spontán említésként több esetben hallottuk, hogy ha nagyobb összeghez jutnak a kérdezettek, nehéz megállni, hogy ne vegyenek meg a hétköznapiakban nem megengedhető dolgokat a gyerekeknek, „hogy ők is élhessenek legalább ilyenkor”, vagy maguk ne ruházzanak be a megélhetéshez nem feltétlen szükséges – többnyire híradástechnikai – javakba. Mindezt sajnos az ezt a réteget fokozottan befolyásolni képes tömegmédiából áradó fogyasztói értékrend tovább fokozza. Ez a jelenség egy hitelprogramot sajnálatos módon akként érint, hogy magas annak a kockázata, hogy egy tartósan nélkülöző, a legszükségesebb javakat is szűken vagy még úgy sem megvásárolni képes háztartás a megszerzett hitelt még a legkomolyabb kezdeti szándék esetén sem a célnak (legyen az vállalkozói vagy akár hitelkiváltási) megfelelően használja fel. Ezt a kockázatot lehet különféle megoldásokkal csökkenteni (kifizetés közvetlenül a szállítónak, hitelösszeg részletenkénti folyósítása stb.), de ez egyrészt a program költségét növeli, másrészt nagyfokú körületekintést igényel a program tervezésekor.

5. Az általunk ismert csoportos hitellel finanszírozott csoportok bár nagyon rossz anyagi körülmények közt élnek, de *soba nem a helyi társadalom leghátrányosabb helyzetű rétegei*. Ez a tény összefügg azzal, hogy a csoportos hitel a motivált emberek számára kínál lehetőséget, vagy legalábbis egy-egy csoportot motiválttá és csoportos hitel alapon „bankképpessé” tehet egy-két személyt. Semmiképpen nem alkalmas olyan szociálpolitikai eszközként, amely a mélyszegénységben és a társadalom leghátrányosabb helyzetű rétegeinek tartós vagy krízis jellegű pénzügyi problémáin segítsen. A mikrohitelzés, ezen belül is a csoportos hitelezés, a rossz anyagi helyzetű, bankok számára vállalhatatlanul nagy kockázatot – és ezzel fordítottan arányosan alacsony nyereséget – jelentő népcsoportból azok számára jelenthet pénzügyi megoldást, akik motiváltak, rendelkeznek bármiféle gazdasági jellegű elképzeléssel (vállalkozási ötlettel) és kapcsolatrendszerük széles, helyi közösségben élvezett reputációjuk magas.

A csoportos hitelezés esetében külön kell tárgyalni azokat az elképzeléseket, amelyek a módszer forrásoldalával is foglalkoznak. A betétgyűjtésről korábban már szóltunk. Betétgyűjtést csak az arra jogosultsággal rendelkező pénzügyi szervezet végezhet Magyarországon. Természetesen elképzelhető egy olyan program, amelyben részt vesz olyan pénzintézet, amely már rendelkezik e jogosultsággal, de mindenképp figyelembe kell venni, hogy igencsak szűknek tűnik azon jelenleg is aktív banki szereplők köre, akik mind betétgyűjtésre, mind hitelkihelyezésre jogosultak és akár most, akár feltételezhetően a közeljövőben célcsoportként kezelnék az uzsora áldozatait jelentő vidéki, alacsony jövedelemű, fedezetlen, vagy csak korlátozott mértékben rendelkező roma ügyfeleket.

Ugyanakkor mi is üdvözlendőnek tartanánk egyfajta egyéni megtakarításon alapuló, de egy közösség által akár krízisalként kezelt „takarékos” létrehozását. Ennek létrehozása és működtetése együtt kellene, hogy járjon egyrészt közösségfejlesztéssel (közös alapszabályok,

működési rend kialakítása), másrészt a helyi települési önkormányzatok (esetleg kisebbségi önkormányzatok) pénzügyi támogatásával is. (Mindkét említett szervezettípus, megfelelő működési biztosítékok megléte esetén, kiegészítheti az adott alapot, akár a szociális támogatások terhére is.) Itt természetesen szinte végtelen számú változat elképzelhető, a két végletet egy szabálykönyvet is tartalmazó támogatási program, valamint egy helyi adottságokat figyelembe vevő, organikus fejlődés lehetőségét is biztosító támogatási programkeretig bezárólag.

A betétgyűjtéssel kiegészülő pénzügyi megoldással kapcsolatban még egy komoly hiányról kell említést tennünk. A következő táblázat egy a betét-hitel mintaszámítást tartalmaz:

Havi megtakarítás	Csoporttagok száma	Kiadható hitelalap fél év után	Kiadható hitelalap egy év után	Kiadható hitelalap folyamatos visszafizetéssel fél év után	Kiadható hitelalap folyamatos visszafizetéssel egy év után
500 Ft	10	30 000 Ft	60 000 Ft	30 000 Ft	70 800 Ft
	20	60 000 Ft	120 000 Ft	60 000 Ft	141 600 Ft
1 000 Ft	10	60 000 Ft	120 000 Ft	60 000 Ft	141 600 Ft
	20	120 000 Ft	240 000 Ft	120 000 Ft	283 200 Ft

A betétre vonatkozóan havi 500 és 1,000 forint közti résztvevői megtakarítást és az alábbi paramétereket vettük alapul:

- a csoport nagysága 10 és 20 fő között változik (a tíz főnél kisebb csoportok működtetése tapasztalatunk szerint nem költséghatékony, ugyanakkor a túl nagy csoportok esetében a rendszeres csoporttalálkozók megszervezése jelenthet szervezési problémát);
- hathónapos hitelfutamidővel számoltunk;
- a betétgyűjtéshez hitelprogram csak a betétgyűjtés elindulását követő hatodik hónapban veheti kezdetét (emellett szól a szükséges forrás összegyűjtésére szükséges időtartam – elvileg lehetett volna eltérő időtartammal számolni betétösszegeként és csoportnagyságonként, de az egyszerűség kedvéért ezt nem tettük meg, valamint a betétgyűjtés, mint adósminősítő eszköz funkció¹⁹);
- a kiadott hitelek kamatmentesek – támogatott programot feltételezve – és havi azonos összegű törlesztéssel működnek;
- a mintaszámítás 0% vissza nem fizetett hitelállománnyal számol;
- a betétgyűjtés a hitelfelvétel után is folytatódik, a havi betét és hiteltörlesztés összege összeadódik;
- mind a betétállomány, mind a visszatörlesztett hitelösszegek folyamatosan újra kihelyeződnek.

Hogy mekkora lehetne egy átlagos hitel nagysága, arra vonatkozóan a fókuszcsoport adataiból következtethetünk. A válaszadók, mint már korábban is jeleztük, krízishelyzetben körülbelül 10-50,000 forintnyi azonnali készpénzforrást igényelnek. A háztartási költségvetési deficit 15-200,000 forintnyi szóráson belüli, ha a bevallott kiadásokat és jövedelmeket vesszük alapul.

Mint a táblázatban láthatjuk, a kislétszámú, kisebb összeggel megtakarító csoportban fél év után egy, maximum két, egy év után maximum négy hitelt lehet kihelyezni. Ez azt jelenti, hogy egy év után is a csoport kevesebb, mint fele jutna hozzá hitelhez. Értelemszerűen, a

¹⁹ A Mikrohitel ZRt. tanácsadójának álláspontja szerint a hagyományos fedezettel nem rendelkező ügyfelek ún. screening-jére, azaz adósminősítésére a rendszeres megtakarítás megfelelő eszköz lehet: Azok a háztartások, amelyek képesek rendszeres megtakarításra, ott várhatóan van kiszámítható háztartási gazdálkodás, pénzügyi tervezés, így a számukra nyújtott hitel kockázata alacsonyabb lehet. Ennek a funkciónak a működése azonban legalább hat hónap előtakarékoskodást tenne szükségessé.

nagyobb összeggel (havi 1,000 forint) takarékoskodó csoportban ez az arány javul, az év végéig gyakorlatilag mindenki hozzájuthat egy kisebb, körülbelül 14,000 forintos hitelhez.

Mindezek alapján a következő dilemmák merülnek fel:

- Ha a résztvevők megfelelően motiváltak is arra, hogy rendszeresen megtakarítsanak, ez a motiváció kitart-e az első hitelciklus végéig, azaz addig, amíg mindenki hozzájut a csoportból a hiteléhez. Megmarad-e a kitartás a betétfizetéssel kapcsolatban az után is, hogy valaki hozzájutott a saját hiteléhez (a számítás alapja az volt, hogy ez a hitelezési ütemterv csak a hitelszerzést követő folyamatos betétgyűjtés mellett tartható)?
- A tervezett hitelösszeg (14,000 Ft/fő) elegendő-e lenne-e egy valódi pénzügyi krízis esetében? Megfelel-e ez a hitel nagyság a potenciális célcsoport igényeinek?
- Bár a mintaszámítás kamatmentes kölcsönként számolt, honnan és milyen formában lehetne előteremteni a program működtetésével kapcsolatos költségeket?
- Milyen szervezeti forma állna rendelkezésre az ilyen kisösszegű betétek és hitelek kezelésére? Lehet-e ezt a rendszert költséghatékonyan működtetni?

Egy lehetséges mikrohitel program forrásoldalat természetesen nem csak egy kapcsolódó betétgyűjtés biztosíthatja. Az induló mikrohitel programok a legtöbb esetben külső, többnyire nemzetközi támogatásosztó szervezet támogatásával valósulnak meg. Néhány európai országban (Franciaország, Spanyolország) kereskedelmi bankok is részt vesznek ilyen programokban, akár alárendelt kölcsöntőke formájában. Ez azonban már jól működő, vonzó portfólióval rendelkező mikrohitel szervezetek esetében járható út.

Magyarországon nem látszik, hogy a magántőke bármilyen formájában is aktív szerepet kívánna betölteni a mikrohitelezésben. Ennek számos okát fel lehetne sorolni, de kétségkívül az egyik legfontosabb ok az e területen szerzett pozitív tapasztalatok hiánya és a piaci szegmensre jellemző magas kockázat. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne lenne a leghátrányosabb településeken olyan tőke (megtakarítás), amit egy a betétesek számára megfelelően biztonságos hitelprogramba be lehetne vonni. Véleményünk szerint, – a mikrohitelezéssel – csoportos hitelezéssel kapcsolatos aggályaink fenntartása mellett – bizonyos feltételek teljesülése esetén a magyarországi takarékszövetkezeti hálózat, illetve az általuk (sokszor épp az érintett településeken) gyűjtött betétállomány megfelelő tőkeháttérrel jelenthetne a helyi hitelezési tevékenységhez²⁰. Jelenleg azonban a takarékszövetkezeteket kockázatkerülő hitelezési politika jellemzi. És bár tudunk elszigetelt esetéről, amikor a takarékszövetkezet tevékenységébe be akarta építeni a helyi cigányságot²¹, mint célcsoportot, ez a tendencia korántsem mondható általánosnak.

Az uzsora kezelése pénzügyi képzéssel, előtakarékoszággal

A fentebb írt takarékszövetkezeti részvétel lehetőségét erősíti az Autonómia Alapítvány által 2006-2008-ban, Bonyhád környékén bonyolított „Befektetés a jövőbe” program.²² Ennek keretében a térségben meghatározó Völgyesség-Hegyhát Takarékszövetkezet ingyenes

²⁰ Bérés Tibor-Nagy András: Az aligból valami, Tér és Társadalom, *megjelenés alatt*

²¹ Az Abasár és Vidéke Takarékszövetkezet 2004-ben programtervezetet nyújtott be az akkori Szociális és Munkügyi Minisztériumhoz. A terv szerint a takarékszövetkezet a náluk vezetett folyószámlára érkezett szociális transzferek terhére nyújtott volna kisösszegű hiteleket a vonzáskörzetükben lévő, magas arányban romák által lakott településeken. Ehhez azonban a szociális transzferek terhelhetőségét korlátozó jogszabály változtatására lett volna szükség.

²² Az Open Society Institute megbízta az Autonómia Alapítványt, az „Individual Development Account (IDA)” program magyarországi adaptációjával és lebonyolításával. A program Bonyhádon és környékén valósul meg.

számlavezetési szolgáltatást nyújt a résztvevőknek és havi rendszerességgel szolgáltat adatot a személyi megtakarításokról. A takarékszövetkezetet a piaci szegmens elérésének lehetősége és a banki ügyfélkörből eddig hiányzó alacsony jövedelmű (főleg roma) lakosság pénzügyi képzésének lehetősége motiválta.

A célcsoport anyagi helyzetét vizsgálva már volt róla szó, hogy a háztartási szintű pénzügyi tervezés hiánya az egyik oka lehet a kiszolgáltatott helyzetbe kerülésnek. A pénzügyi tervezés hiányából levezethető volna annak szükségessége, illetve olyan programok indításának fontossága, melyek e területen fejlesztenék az érintett háztartások készségeit. Az Autonómia Alapítvány maga is részt vesz egy nemzetközi együttműködésben,²³ mely keretében hátrányos helyzetű csoportnak szóló pénzügyi képzés tananyagát állítjuk össze, illetve más európai országokban e területen szerzett tapasztalatokat osztunk meg egymással. Hasonló területen dolgozó, más országbeli kollégáink tapasztalata szerint optimális esetben egy hatékony(abb) pénzügyi tervezés és háztartásvezetés megvalósításával bevételi oldalon (országonként eltérő módon) mintegy 30-50% növekedést, míg kiadási oldalon maximum 30% kiadáscsökkentést lehet elérni.

Az IDA-módszer mintegy tízéves múltra tekinthet vissza az Egyesült Államokban. Jelenleg már számos országban működik sikerrel, bizonyítékul szolgálva arra, hogy a még a legszegényebb rétegek körében is lehetséges – több-kevesebb – rendszeres megtakarítás, amelyhez rendelt kiegészítő támogatás (adomány), az úgynevezett *matching fund*, korábban el nem érhető vagyoni célok kitűzését is lehetővé teszi. A program lényege a havi rendszerességű, kötött összegű megtakarítás, amelyet a program kiegészít saját forrásából, valamint olyan pénzügyi képzést is biztosít a résztvevőknek, mely csökkenti gazdasági kiszolgáltatottságukat és növeli pénzügyi, jogi ismereteik szintjét. A program előnye, hogy a résztvevők aktív részesei annak a folyamatnak, amely végén saját erőfeszítésük eredményeképpen elérik a kitűzött vagyoni céljaikat.

A program rövid távú célja, hogy segítségével a résztvevők a megtakarítások révén befektethessenek saját jövőjükbe: vagyontárgyak felhalmozásába, gyermekeik oktatásába és családtagjaik egészségének megőrzésébe. A hosszú távú cél ugyanakkor egyrészt annak bizonyítása, hogy a feltételekhez kötött készpénzjuttatási programok hatékonyabbak és eredményesebbek, mint a jelenlegi szociális rendszerben nyújtott segélyek, valamint a fenti céllal összhangban annak elősegítése, hogy a rövid távú, pusztán létfenntartást biztosító szociális programokról a hangsúly inkább a rászorulókat a pénzügyi függetlenség elérésében segítő programokra kerüljön.

Ebben a tekintetben a program sikere nem csak abban nyilvánul majd meg, hogy az bizonyos számú résztvevőt hozzásegít egyéni céljai eléréséhez, hanem abban is, hogy a kormányzat elfogadja és magáévá teszi a feltételekhez kötött készpénzjuttatási kezdeményezések alapját képező érveket, elméleteket és látásmódot, illetve felülvizsgálja a létfenntartást biztosítására irányuló szociális programokat, amelyek a kedvezményezettek hátrányos helyzetének megszüntetésére nem bizonyultak alkalmasnak.

A program a következő közvetett célok elérését támogatja:

- ingatlanjaik piaci értéke nő;
- mobilitásuk növekszik;
- javul a munkaerő-piaci helyzetük, jövedelmük nő és kiszámíthatóvá válik.

A korábban felsorolt főbb célok mellett az IDA-program további fontos eredményei lehetnek:

²³ Financial Education for Vulnerable Adults (FEVA) Program, támogató: Tempus Közalapítvány, Grundtvig Program

- a résztvevők gazdasági aktivitása növekszik az indítandó új kisvállalkozások jóvoltából;
- a program a csoportos képzéseken keresztül lehetőséget biztosít a résztvevőknek a szegregált lakóközösségből és közösségből való kilépésre;
- motiválttá válnak más programokba és kezdeményezésekbe való bekapcsolódásra, így más szervezetek (NGO-k, önkormányzati szolgáltatók) számára is elérhetővé válnak,
- a létrejövő csoportok alapját jelenthetik későbbi mikrohitel-programoknak.

A program 2008-ban véget ér. Jelenleg a független szakértői értékelés²⁴ alapján a program sikeresnek mondható a következők alapján:

- a lemorzsolódási arány viszonylag alacsony, 12 %;
- a programban sikerült elérni a megcélzott településeken élő roma lakosságot;
- sikerült egy gyorsan és rugalmasan működő rendszert felállítani;
- a támogatottak valóban a célnak megfelelően használják fel a támogatást (ezt helyi kollégáinkkal és egy rugalmas, de hatékony elszámolási rendszerrel támogatjuk);
- a képzések látogatottsága magas, a program keretében kidolgozott tematika illeszkedik a résztvevők helyzetéhez, érdeklődéséhez;
- számos támogatott valóban alkalmassá vált a mikrohitel megszerzésére, házfelújításuk költségvetését ilyen hitelkonstrukcióval egészítik ki.

A program során tapasztalt problémák:

- nem sikerült a kísérleti program szélesebb körű (országos) bevezetéséhez kormányzati támogatást szerezni;
- a lemorzsolódók épp a legrosszabb anyagi helyzetben, legrendezetlenebb háztartási gazdálkodással bíró résztvevők;
- a program pénzügyi képzés része önmagában, önálló programként nem működtethető.

A programnak részét képezi a pénzügyi képzés, mely az amerikai modell alapján, de a helyi sajátosságok figyelembe vételével lett megtervezve. A képzés moduljai:

1. Gazdasági alapismeretek (háztartási költségvetés deficit kezelése, fogyasztói kosár stb.)
2. Banki alapismeretek (betétek, hitelek, kamatszámítás, EBKM, THM, alapszámítások)
3. Szociális transzferek, munkahelyteremtő támogatások, közterhek rendszere

A képzési tematikát az Autonómia Alapítvány kidolgozta és 2008-ban egy nemzetközi együttműködés keretében sor kerül egy hat ország tapasztalatain alapuló képzési rendszer adaptálására²⁵.

A pénzügyi képzés alkalmazásának korlátját jelenti a résztvevői motiváció hiánya. Az Autonómia Alapítvány tapasztalata szerint a résztvevői aktivitás biztosítható a tréningeken, de ennek feltétele a külső motiváló tényező biztosítása. Azaz ahhoz, hogy a megfelelő célcsoport elmenjen és részt is vegyen a képzéseken olyan támogatáshoz, előnyhöz kell juttatni, ami érdekeltté teszi ebben. Az IDA program egyik előnye éppen abban rejlik, hogy hatása többre: A résztvevők körében meghonosítja az előtakarékoság kultúráját, hosszútávú és nem fogyasztáshoz kapcsolódó megtakarítási célokat tűznek ki, a támogatás révén elérhetik a vagyoni célokat, pénzügyi-gazdasági ismereteik bővülnek, ugyanakkor a támogatás révén motiválttá válnak a részvételre.

²⁴ Babusik Ferenc: A 2006-2007. évben belépettek, illetve a programot 2007-ben befejezők interjúinak elemzése, Delphoi Consulting, 2007

²⁵ A tananyag letölthető a www.mfc.org/ helyről.

Tapasztalataink szerint egy pénzügyi képzés kivitelezése nagy körültekintést igényel az alábbi szempontokból:

- A képzés tartalmának megtervezésekor a célcsoport gazdasági-szociális helyzetéből kell kiindulni.
- A képzőknek hitelesnek kell lenni (az Autonómia Alapítvány képzési programjában helyi roma tanácsadink képzőként vesznek részt).
- A tananyagnak életszerűnek kell lennie, de kerülni kell a hallgatóság számára magától értetődő dolgokat
- A megszerzett ismeretek hétköznapi hasznosíthatósága kulcsfontosságú.

Az uzsora kezelése rendészeti eszközökkel

Mint a korábbi fejezetekben már tárgyaltuk, az uzsorás tevékenység önmagában nem szerepel a BTK-ban, a rendőrségi fellépésre gyakorlatilag csak abban az esetben kerülhet sor, ha a más – többnyire a behajtással kapcsolatos – erőszakos cselekményre is sor kerül. Jelenleg tehát hiába vannak a rendőrség helyi képviselőinek egész pontos információi, tétlenül szemlélik a települések közterein, nyilvánosan megtörténő, uzsorával kapcsolatos tranzakciókat.

Ugyanakkor több válaszadónk is annak a feltételezésének adott hangot, hogy ha a rendőrségnek meg is volnának a megfelelő jogi eszközei a közbelépésre, az uzsorával foglalkozó személyektől maguk is tartanak. Véleményük szerint a körzeti megbízott egyszerűen nem is mer közbelépni, mert főleg kisebb településeken folyamatos együttélésre kényszerülnek a jövőben is az uzsorásokkal, ez pedig óvatossá, kockázatkerülővé teszi őket.

Mivel a kutatás során nem volt számunkra sem szükséges néhány óránál többet eltöltenünk az érintett településeken, hogy részletes információkra tegyünk szert, s mivel maga a tevékenység gyakorlatilag teljes mértékben látható módon zajlik, feltehetően egy tiltó jogi környezet esetében lehetőség nyílhat arra, hogy operatív eszközökkel fel lehessen deríteni és egy büntetőjáráshoz elegendő bizonyítékot lehessen gyűjteni az uzsorások tevékenységéről.

Az operatív eszközök alkalmazását azonban célszerű volna a jelenséget ismerő, ugyanakkor nem helybeli egységekre bízni, hogy az imént ismertetett akadályt kiküszöböljék. Egy hatékony, azaz valóban büntetőeljárásokat eredményező fellépés fő eredménye nem annyira az összes uzsorás eljárás alá vonása, hanem az e tevékenységtől való elrettentés lehetne.

Az nyomozási-felderítési tevékenység, közvetlen adatgyűjtés azonban – mint azt a már idézett cseh anyag is említi – csak az áldozatok védelmével együtt hozhat eredményt.

A szociális munka alkalmazása az uzsora ellen

Tudomásunk szerint Magyarországon az uzsora elleni közvetett vagy közvetlen küzdelem nem épült még be a szociális ellátórendszer tevékenységébe. Bár a felkeresett közösségek esetében nem volt módunk a területileg illetékes szociális szakemberek, ellátórendszer felkeresésére, mindenképpen fontos információ, hogy a kérdezettek spontán módon sehol nem tettek arról említést, hogy bármiféle segítséget kapnának ebből az irányból.

A szociális munka, illetve a szociális ellátórendszer alkalmazása az első, de talán legfontosabb lépés lehetne az uzsora elleni küzdelemben és az adósságcsapda kialakulásának megelőzésében. A cseh munkaanyag a következő, a szociális ellátórendszerben lebonyolítható programokat sorolja fel:

- szociális terepmunka;
- közösségi programok (közösségi tervezés és döntéshozatal);
- foglalkoztatási (jövedelemgeneráló programok);
- egészségmegőrző és életmódprogramok;
- lakhatási programok.

Saját tapasztalatunk alapján ezt a listát mindenképp kiegészítenénk költségvetés-tervezési, gazdasági és főként pénzügyi tanácsadással.

A szociális munkát sokkal inkább az uzsora elleni prevenció céljából tartjuk alkalmazhatónak. A felsorolt tevékenységek esetében kitűzhető reális célok:

- A célcsoport számára szervezett pénzügyi képzések hatékonyabbak lehetnek, ha a szervezés a helyszínen tapasztalattal és ismertséggel rendelkező szociális munkás is részt vesz benne;
- Mentori jellegű segítségnyújtással a háztartások gazdálkodása kiszámíthatóbb lesz;
- Olyan értékrend közvetítése, amely mérsékli vagy alternatíváját jelentia most jellemző, fogyasztói attitűdnek;
- Személyi tanácsadás (szociális transzferek, karrier-tervezés, munkaerő-piaci közvetítés);
- Pénzügyi krízis esetén az alternatívák feltárása és mérlegelése;
- A szociális munkás, illetve hálózat jelenléte csökkentheti az uzsorások aktivitását;
- Közöségi alapú kezdeményezések fejlesztése;
- Közösségfejlesztés, szervezetfejlesztés;
- Közöségi projektek generálása és forrásbevonás.

Összefoglalás

Kutatásunkban 2008. tavaszán kérdőíves és fókuszcsoportos módszerrel gyűjtöttünk adatokat az uzsora működéséről a Cserháton. Kísérletet tettünk feltárni az uzsora általi adósságsapa kialakulásának hátterét és az áldozatok háztartási gazdálkodásának jellemzőit. Emellett magára az uzsorára, annak működésére vonatkozóan gyűjtöttünk információkat. Erőfeszítéseink ellenére csak egy volt uzsorással tudtunk találkozni, aktív, jelenleg is e tevékenységet folytató személlyel nem készítettünk interjút.

A kutatásba bevont személyek háztartásaira szinte kivétel nélkül magas költségvetési deficit jellemző. A háztartások rendkívüli események nélkül is gyakorlatilag folyamatos pénzügyi krízisben vannak, forráshiányukat csak ritkán tudják rokoni-baráti kölcsönökből fedezni, mivel környezetüket is hasonló anyagi körülmények jellemzik. Az élő kereskedelmi banki hitelek csak egészen kevés esetben jellemezték a kérdezetteket, ugyanakkor az ún. banki feketelista (BAR-lista, KHR) már gyakrabban akadályozza hitelfelvételüket. A magas kamattal dolgozó Provident már több településről is „kivonult”, azaz nem nyújt hiteleket a „cigánysoron”.

A kérdezettek viszonyulása az uzsorához, illetve az uzsorásokhoz nem egyértelmű. Az uzsora a kérdezettek számára gyakorlatilag az egyedüli azonnali pénzhez jutási lehetőséget jelent, ennek hiányában nem tudnának a valódi krízishelyzetükben megoldást találni. Bár méltatlanul magasnak érzik a hitelre rakódó kamatot, nem készítenek pontos számítást az éves kamatra vonatkozóan, nem vetik össze más opciókkal (kereskedelmi banki, Provident). A megegyezés fix összegre vonatkozik: X összegű hitel esetében annak a kétszeresét (ritkább esetekben 30-50% százalékkal megnövelve) kell megadni. Az adósok próbálják megadni határidőre a tartozást, hogy ne növekedjék irreálisan magas összegig a tartozás. Az uzsorások ugyanakkor abban érdekeltek, hogy az adósok a következő hónapban is rendelkezzenek hitellel, hiszen ez biztosítja számukra a bevételt. Ezt vagy úgy érik el, hogy valamekkora összeget

„kinnhagynak“ az adósnál – azaz nem követelik annyira intenzíven határidőre a tartozást – vagy hamarosan ismét ajánlkoznak a hitelnyújtás lehetőségével. A kérdezettek szerint mintegy ötvenezer forint az az összeg, aminek nem megfizetése már fizikai atrocitáshoz vezethet az uzsorások részéről. Megjegyzendő azonban, hogy a fókuszcsoportok tanulságai alapján, az uzsora sokkal inkább az *erőszakkal való fenyegetettség* alapján működik: A résztvevők sehol nem számoltak be személyes tapasztalatról, elszenvedett erőszakról, ugyanakkor mindenki ismert olyan személyeket vagy eseteket, ahol valóban tettelegességre került sor, vagy a tartozás rendezése az áldozat ingatlanjának elvételével végződött.

